

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

KILENCEDIK ÉVFOLYAM.

VII-dik füzet.

1878.

Julius.

I.

A világ fejlődése.

Folytatása Zollmann Tódor „Bibel und Natur“ című műve magyar fordításának.

VII. FEJEZET.*)

A szellem, az anyagnak ime szüleménye — másod rendű az anyaggal szemben. Így hangzik a materialismus sark-tana. Ha azonban a sensualista ennek dacára mégis elismeri a szellem előnyét a természet fölött, amenyiben az atomok szüleményét annál elébbre teszi, és amenyiben a szellemet annak céljául elismeri, amelyre irányul a természet fejlődése: akkor ez azon feltevésbe esik, mely reá még a pántheismus gyermekkorából maradt. A pantheista ugyanis előre felteszi az absolut eszmét, mely magát teremtvén, az anyagban elvész, és a világfejlődés folyamán keresztül magát teszi célul, míg a pantheistikus bölcsészetben önmagát ismét feltalálta. Itt a szellem mint elv ismertetik el, s azért a pantheistikus nézet

*) Lásd e folyóirat 1878-dik évi IV. füzetét 121. sat. lapokon.
PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

nincs ellentmondásban azon logikai tétellel, hogy az okozat nem lehet nagyobb az oknál.

A materialista ellenben, ki a szellemet többnek tartja mint az anyagot, azonban ezt mégis az anyag hatásának tekinti, felsőbbnek nyilvánítja az okozatot az oknál. A helyes következtetés, mely valóban le is vonatott, így hangzik: az anyag felette áll az ő szüleményének, a szellemnek. A szellem kisebb.

Látszik azonban az efféle következtelenségekből, hogy a materialista még sem bírta megemészteni a pantheismus régi kovászát. A pantheista az absolut eszme szükségesképen való kifejlődéséről beszél, mely mint saját viszfényét magából kibocsátja, és természet lesz, és a természet egyes lépcsőin keresztül az emberben ismét magához tér. — Itt tehát legalább kísérlet van téve, hogy felelet adassék azon kérdésre: honnan van az, hogy általában a fejlődés az alsóbbtól a felsőbbre történt és történik? honnan van az, hogy az atomok egymással való csoportulásuk legalsó fokán talán a gáz alakban nem maradtak meg?

A materialismus részéről e kérdésre a felelet ez: a mozgásnál fogva, mely van azok között; de hát ez a mozgás honnan származik? az atomoktól nem származhatik, mivel ezek inkább a vis inertiae által vannak lekötve. Különben engedjük meg a mozgást, hogy ez természeti és vegyi folyamatot indított meg az atomok között. De ismét fölmerül az a kérdés, hogy a természet miként jutott el a szerves élet fokozatáig? ismét az atomok mozgásai által. De hát miként jutott el az emberig? ismét az atomok mozgásai által. Ámde azt senki sem állíthatja, hogy az anyag mozgása által az atomoknak az ő egybeköttetések magasabb alakjaihoz kellett szükségesképen eljutniok; mert felmerül az a lehetőség, hogy az atomok az ő folytonos mozgásaik következtében ugyanazon lépcsőn maradnak; vagy hogy a mozgás által alsóbb lépcsőre ejtetnek vissza; mert azt egyáltalában nem lehet belátni, hogy miért kellene az atomoknak csoportulásaiknál felsőbb rendet képezniök, és hogy miért nem veszíthetnék el azt ismét. A földtan

azonban a különböző földrétegekben és azok ásadékaiban többféle fejlődési sorozatra utal; az első szerves élet között szintegy a növényi mint az állati világban egész az ember létezéséig. És ezzel hasonlít legkövetkeztetheti a mi földről szerzett ismeretünk, hogy hasonló fejlődési sorozat történt az alsóbbtól a felsőbbre, a földnek elsőbb, gáznemű állapotából szerkezetének befejezéséig; viszont a többi világtestek is, a mi földünkéhez hasonló fejlődési sorozatot mutatnak fel, mindenik a maga neme szerint.

És miként fejt ki a materialismus ezt a mindenütt és mindig fenforgó fejlődést az alsóbbtól a felsőbbre? A véletlenből.

Halljuk ugyan, hogy az első szervezet sejtjeinek képződése megtörténhetett sajátságos, de ki nem fejthető feltételek mellett. De ezzel épen semmi sincs kifejtve. Mert ezek a sajátságos feltételek magok is ismét az atómk mozgásai által jöttek létre — véletlenül. Óriási véletlen elmélet merül fel itt. Véletlenül csoportosulnak ugyanis az aether atómk, mert persze a véletlennek ezekre is ki kell terjednie — egymással, hogy fény jöjjön létre. — Véletlenül csoportosulnak a súlyljal bíró atómk, hogy aljak és savak származzanak; ezek ismét véletlenül csoportosulnak, hogy kövek, növények, állatok, emberek, álló csillagok, bolygók, egyszóval minden lehetőkre létre jöjjenek. A véletlen, a nagy boszorkány-mester lép fel a szinpadra mezetlen kezekkel, hogy láthassa a közönség, hogy semmi sincs ruhája ujja alatt elrejtve; hanem egyedül a nagymesternek rendkívüli, még soha nem látott ügyessége varázsol elé mindent, a közönség tetszése szerént. Ezen véletlen elméletben hinni túlhaladja összesen véve minden hívőnek hitképességét.

A materialista hisz ezen véletlenben, nem a természettudományi tények kényszerítő szükségességeért; hanem annak dacára. Az exact eredmények ereje a biblia részén áll, szemben a sensualista tévelygéssel.

Hogy a materialisták a felfelé emelkedő természetfejlődést, — mihelyt az első mozgás megadatott — saját hitökre

nézve igénybe veszik, és hogy elleneik ezen természetfejlődésnek a materialistikus nézettel való ellenmondását nem jelzik — ennek oka az, hogy a mi szemcink a pantheismus tanai által még nagyon elfoglalva vannak; és hogy megszoktuk valamely adott kezdő pontból a fejlődést tovább nyomozni. Ámde a materialista szájában, a ki előtt a világ csakis az atómok egymás mellett véletlenül történt csoportosulása — nemcsak ezen szavak: terv és cél; hanem a fejlődés is; nemkülönben a felsőbb és alsóbb is merő képtelenség. A materialismus elvileg elveti a természetnek céltani vizsgálatát. Mindamellert vaskos szemelvényt lehetne összeböngészni a materialisták irataiból, mely azt mutatja, hogy a materialisták még sem kerülhetik ki, hogy a cél fogalmát vizsgálataik alapjává ne tegyék. Csak egy-két példát lássunk azon fejezetből, amelyek célja lett volna végképen tönkretenni a cél fogalmát. Büchner a természet és szellemről irt fejezetében Ágoston mestert a magában befejezett természet folyamáról beszélteti. Már ha befejeztetik, akkor vége is van. És ha ez a vég a természetnek örökké tartó körfolyamában fekszik is, befejeztetik; így cél van előtte s ezen célhoz képest kell működnie. Ilyen körfolyamot képeznek például a búza kalász növekedésének feltételei: a búzaszemek lisztté őrlése. Kenyérré sütése. Tápnedvvé válása. Továbbá ugyanezen elemeknek a testből kiválása, visszafelé ismét léggé, talajjá válása. Ugy hogy a fentebbi körfolyam ismét újból kezdetét veszi. De hát ki tagadhatná a talajnak a lisztté válásnak, a sütésnek, az evésnek célszerűségét azért, mivel az ama folyvást ismétlődő körfolyamhoz van kötve. Ezzel összefüggésben mondja Ágoston: az újabb természetvizsgálat eredményei minden létezőnek alapokául ismerik bizonyos összegét azon erővel felruházott anyagoknak, amelyek indítatva a mozgás elve által, és vezetettve az alaknak ugyanazon elve által kölcsönös öntudatlan játék által képezik a világot. Ámde ahol elvekről és vezetésről lehet szó: ott célnak is kell lenni; ez olyan következtetés, mely a célban eléggé befoglaltatik. Vezetés cél és elv nélkül, — ez ismét eszme nélkül képtelen-

ség.— Néhány lappal ismét később azt mondja Ágoston, hogy a természet működése bizonyos, egyszer elibe írott törvény szerint előrehaladó. Itt ismét előírásról, törvényről, haladásról hallunk említést tenni. — Hát mi kell még több? Saját szavai elárulják Büchnert a materialistát, hogy minden ellenzése dacára velünk együtt kitűzött cél által szabályoztatik.

A tervvel és céllal pedig a felsőbb és alsóbb között levő különbség és a fejlődés bensőleg összekötve van, mert a különbség mértéket feltételez, melyről a felsőbb megismerhető. Ez tehát olyan eszme, melynek a felsőbb teljesebb mérvben megfelel, mint az alsóbb. Itt ismét oda jutottunk, ahol lennie kell célnak, mely felé kell az irányzásnak történnie. Azon mérték pedig nem adatott a természetben. Mert az atómok az örökkévalók, a lényegesek és minden elenyésző csoportulásuk, minden játékuk az atómoknak egyforma jogosultsággal bír úgy az előzők, mint a következőkkel együtt. Mert az csak is játék; az ő becsük nem mérlegelhető, véletlen behatásuknál fogva, amit az emberre gyakorolnak. Mivel ez tisztán egyéni mérték volna: felsőbbhöz és alsóbbhoz a természetnek magában véve semmi köze nincs. Ránézve érvénnyel csak a létező bír, bármiféle legyen is az.

A materialistának következetesen azt kell nyilvánítania: én csak azt tudom, hogy az atómok egybeköttetésének jelenlegi neme, a tünemények jelenlegi világa, és így az atómok elébb más lényekhez voltak csoportosulva. — Ez az ő geológiai tanulmányuk eredménye. A kettőnek egybevetését meg nem engedheti, ha csak subjectiv eszméi mértékét a materialismus homályban lebegő mértéke helyett alkalmazni nem akarja, s a tünemények jelenlegi világát a legfőbbnek nyilvánítani, amelylyel szemben az eddigi atom csoportosulások kevésbé jogosultak, sőt csakis előlépcsőket képeztek vala.

Ha a természettudomány az ő vizsgálatainál a cél felől való tudakozódást mellőzi és csupán a megtörténtek törvényeit nyomozza: akkor mellőznie kell a felsőbb és alsóbbra vonatkozó kérdést is; és az így vagy úgy történtek pusztá tényénél kell megállapodnia, s minden egyebet más tudományra bíznia.

Célszerű történet, s bizonyos meghatározott cél eléréséig menő fejlődés lép elé a természetben mindenütt a materialismus által el nem fogult értelem előtt. Ezért állit fel Ulrici az ő „Isten és természet“ című iratában néhány igen meglepő tényeket. Az anya teje épen azon időpontban indul meg, amelyben az ő ujonnan született gyermekének szüksége kívánja. A fogak, melyek a csecsszopóra nézve feleslegcsek, az anyára nézve veszélyesek volnának, nem nőnek elébb, mint mikor a gyermek fejlődése erősebb és tartalmasabb táplálékot igényel. Az állatok világra jövele, amelyek bizonyos még nem létező táplálékkal élnek, szorosan az évnek azon részébe esik, amelyben nőnek azon növények, amelyek fiaik táplálására szükségesek, vagy akkor van virágzási koruk. — Noha az állatnak származása, vagy a világra jöveteléhez szükséges előzmények, például a tojás letétele, vagy a rovarok lárvás állapota más évszakban esik, és az állati táplálék csirái zivatarok vagy más körülmények által szokatlanul visszatartatnak: mindazáltal az állat nem jó létre elébb, míg létezésének eszközeiről gondoskodva nincs.

Épen így a geologia is az egyetemes földfejlődésnél célszerűen történt, folyamatra utal; valamint a növény és az állattan is.

Ámde a cél fogalmát mint a szabadságot is senki előtt nem lehet kimutatni. Mert a szemmel láthatólag legcélszerűbben történt dolognak kellene előtte feküdnie; emellett azon állításnak kétségtelen világlatban kellene állania, hogy ennek így kellett történnie, és hogy az, amit mi a cél fogalmával jelezni akarunk, a véletlen — vagy a materialismus nyelvén szólva — az atóмок egymás mellett való csoportosulásának szükségképen való eredménye. Még saját tettében sem tudjuk kimutatni a materialistának az ő tettének célszerűségét. A szellem ő előtte a testi foglalkozások szüleménye, azaz az atóмок egymásmellett való csoportosulások szüleménye, a melyek mihelyt változtatják helyzetüket: azonnal más gondolatot szülnék. Hogy e közben véletlenül a cél gondolata is felmerül: lehet feltűnő és kifejtést igénylő. De hát mit törődik

ezzel a tiszta vizű materialista. Az ő asztalán felírva áll: „van“. Hozzá veszi a cél gondolatát is. Ez az atómk csoportosulásának szükséges következése. És ha a materialista célul tüzi ki maga előtt kifejtteni materialistikus tanát nagyon jól tudja, hogy az ő célszerűnek vélt tevékenysége = csalódás; és hogy az ő agy atómjainak csoportosulása — a villót sem felejtve ki, cél nélkül a véletlen szüségképen idézi elő a gondolat műveletet, mely valamely célt csakis látszik követni.

A cél fogalom nem a természetben, hanem a szellemben fekszik. Az, gondolat-forma. Hogy az a gondolat-forma megfelel-e a valóságnak, vagy csakis csalódás, ezt hiheti mindenki úgy a mint jónak látja. De azt senki ne mondja, hogy a természettudomány felfedezései a cél fogalmát a valóság világából a csalódások világába utasították. A természettudomány e részben teljesen ártatlan. Csak a materialistikus irány idéz elő kiáltó hangzavart a gondolat-formákban. A gondolat-formák csalnak. De hát mire való is a gondolkodás? Fölhagynánk vele, ha hatalmunkban állana; ha az anyagsere, fájdalom! szükségképen elé nem idézné bennünk a gondolatot.

Ámde másokra is ne tolják a materialisták saját gondolataikat, hogy a vak atómk im e szüleményét más valaminek vegyék, mint a hogy van voltaképen — valóságos agyrémnek.

Ez a szó értelem, nem is a régi jelentését tartja náluk, hanem a mit régen értelem nélküliségnek neveztek, jelesül a szemléletnek és gondolatnak a valósággal való ellentmondását. Ez az ellentmondás folyton folyólag az értelem. Az értelem alapformái szolgálnak okul arra nézve, hogy mi semmit nem értünk. A biblia ellenben és a józan értelem egyiránt hinni tanítanak bennünket, a gondolatformáknak a valósággal való öszhangzásukban.

A világfejlődés gondolata, mely szükségképen a cél fogalmához, és a célt tevő Istenhez vezet — megszorítja a materialismust. Mert a világfejlődésben az érzék feletti uralodik az érzéki felett; és az anyag elvesziti abszolút jellegét, másodrendüvé sülyed alá. A materialismus mig világ és föld

fejlődéséről beszél, mindaddig következetlen magával. A következetesség hajtja ötét, a világot jelenlegi állapotában örökkévalónak, állékonynak nyilvánítani, hajtja ötét az állékonytság elméletéhez.

Ezen következtetést nem mi vonjuk le a materialismusból, ő maga vonta ezt le, a mai materialistikus termékek köréből vett iratokban, amelyek e kérdést elvileg és élesen fel fogják, s bölcsészeti szempontból kellőleg használható gondolatokat nyújtanak. Értjük Colbe *Neue Darstellung des Sensualismus* című iratát. Itt a céltani természetvizsgálat, azaz az olyan természetvizsgálat, mely a természet előző folyamataiban tervet és célt ismer fel, valóban túlsúlyra jutott; de ám minő áron? Miután Colbe elébb röviden, de nyomatékosan szemökre hányja a materialistáknak, hogy a midőn előlegesen megállapított nézet nélkül érzéki észleleteikből fogalmakat, ítéleteket és következtetéseket formálnak — önmagukat csalják meg, komolyan veszi a materialistikus elvet, amely mindenütt minden érzék felettit mellöz — noha elmulasztja a végkövetkeztetést levonni. — Elveti az újabb anyagnak vagy az újabb erőnek felvételét, csupán a tapasztalati ismeretes anyagnak újabb feloldását vagy összetételét s egybevetését kívánja érvényre juttatni. Kiküszöbölni akarja mindazt, ami vagy magában, vagy saját tulajdonságainál fogva nem észlelhető vagy érzék feletti. Elveti tehát nemcsak a léleknek, és a szerves alakokban az életerőnek felvételét, hanem az aether atómokat is. — Azonban a szerves alak sejteinek a szervetlen anyagból való származásuk is túlhaladja az érzéki tapasztalat körét. Nem ismeri el az eredet szerinti származást a jelenkorban. Az egyáltalában nem észlelhető s az érzék felettihez vezetne bennünket. Épen így, sőt még nagyobb mérvben a világnak az atómok chaószából való származása, a legelső mozgás sat. és épen magoknak az atómoknak is származásuk. Annálfogva magával következetesen igénybe veszi az öröktől fogva való jelzöt, nemcsak az atómokra nézve, mint a gondolkodás nélküli materialismus, hanem minden világtestekre és épen a földre nézve is. Öröktől

fogva valók a kristály alakok is és a szervezetek. Ezen mérész ugrással egyszerre tülteszi magát mindazon nehézségen, mely a gondolkodó ember előtt felmerül ezen kérdésnél honnan? Honnan származott a világ; honnan származott az égi testek rendje, a föld képződése, honnan származik a kistesteknek kristályokká alakulások? honnan származik a szervezetek csudálatos alkotása? Mindezen kérdések teljesen érintetlenül hagyatnak. Aki megkísérli az ezen kérdésekre feleletet adni: szükségesképen az érzékfelettiekhez jut. Aki gyökerestől kiirtani akarja a világból az érzékfelettit: annak a jelenlegi világalakulást állékonyrak, örökkévalónak kell nyilvánítania. Így lebeg Colbe mindazon feltevések felett, amelyek a roppant gázgömbre a szerves alakok őseredeti származására, a növény és állatnemek eredetére, az ember származására és az emberfajok eredetére vonatkoznak. Mindezek vannak, és voltak öröktől fogva. Az éles elmű érvekkel tudja támogatni elméletét és megcáfolni a természetből merített ellenérveket. Ugy látszik, hogy az ő elmélete ellen felhozott ellenvetések között legfontosabb az, hogy a legrégebbrétegekben a jelenkori szervezetnek, jelesen az embernek semmi nyoma nem mutatkozik. Colbe erre azt mondja, legyen a földnek csak egy kis része előttünk geológiailag pontosan ismerve, a tenger fenéke pedig és a szárazföld belseje Európa kivételével általában ismeretlen; a földforradalmak helyhez kötöttek; végül ha látjuk, hogy az eredetileg neptuni csapadékok plutói kőzetekbe mennek át, mint a gneisz és granit: akkor a szerves alakokat tartalmazó neptuni kőzetekből a plutói kőzetekbe való lassanként történő átmenetet kell felvennünk, amelyben az elébbr szerves alakok minden nyoma elenyészett a tűz hatása miatt. Eddig Colbe. Nincs itt helye annak, hogy mérlegeljük az ő természettudományi érveit. Nekünk itt csakis bölcsészeti álláspontjával van dolgunk. Ő összecsapja kezeit az olyan emberek felett, akik mint Vogt, és Moleschott, akik materialisták akartak lenni és mégis védik a szerves alakok eredeti származását a szervetlen anyagból; amely, mint Colbe helyesen megjegyzi, érzékfeletti erők, és

a szerves alakok eszméje nélkül nem volna létezhető. Valóban a következtetes sensualismus, és a világ eredetéről szóló tan össze nem egyeztetetők. Ugyanazért Colbe a jövő kérdését így formulazza : nem az a főkérdés, hogy a Mózes-féle teremtéstörténet vagy a geológok világeredetéről szóló tana; a neptunizmus vagy vulkánizmus sokkal inkább, hogy a világ eredetéről szóló tan vagy a világrend állékonysága? olyan főkérdés, mely fölött a jelenkori materialisták minden komolyabb gondolkodás nélkül túlteszik magokat.

Nagyon helyes.

Voltaképpen azonban az állékonysági elmélet csakis a kétségbeesést jelzi a világ felfoghatása és kifejthetése felett. Mert minden felfogás a dolgok közelebbi és távolabbi okához megyen vissza. Maga Colbe is így fejezi ki, hogy a világrend örökkéválóságának előterjesztése a tiszta tényállás előterjesztése; azaz más szókkal miért akarnók fejünket szétzúzni: a világ van, a mint van, és a milyen az. Ezzel minden kérdés tönkre van téve; és az embernek ellene állhatatlan vágya, behatolni a dolgok lényegébe, hallgatásra van kényszerítve. Ámde ezzel a tudomány felett is ki van mondva a halálos ítélet. És az ember a tudás vágyból kigyógyított. Búvárkodásra még talán csakis az oda irányzott törekvés hajtja az embert: a világot hasznossá tenni magára nézve, a világot a milyen az. Az ember felhágy a felfogni akarás sisiplusi munkájával.

Itt elvileg tágas kapu nyittatik a közönséges érzékiség előtt, amit Colbe távol tartani kívánna a sensualismustól. Az ember elszokik a cél és ok utáni tudakozódástól. — Elszokik azon kérdések fejtegetésétől: honnan? és hova? Elveszti szintugy a multat, mint a jövendőt. Csupán a jelen pillanatot és a ma marad rá nézve. — Bár mint erőlködjék is Colbe az eszme nélküli azaz: a fejlődés nélküli; állékonynyá tett világba valamely hátsó ajtót, valami pót eszmét, vagy eszményt becsempészni az emberre nézve — önmagával következtelen lesz. Csakis az elméleti materialismus következtetését vonhatja le: a világ megfejthetetlen talány, erről semmit egyebet

nem mondhat, mint azt, hogy van. A materializmus ezzel az ő saját elmélete fölötti önbirálatot hajtotta végre. Azonban maga ez a felfogás sem tagadhat meg a világban minden fejlődést — az emberiségben. Ez is öröktől fogva kifejezetlenül maradt az öntudatnélküliség legszélsőbb fokozatán?! Mindenesetre hat ezer év óta szemmel látható fejlődésre jutott. Maga Colbe is elősmeri itt a tökéletesbülést, csak hogy azt igen csekély mérvre igyekszik korlátozni. De elvégre is egy ponton legalább áttörve van a világ állékonysága, — ha bár szellemi téren is. Ámde a szellem semmi nem egyéb, mint anyag; és így tehát az anyag is haladás és fejlődés képes. Az emberi szellem itt ismét egy húzást tett a számitáson. Még is a világból való volna?! igen! csak a szellemet akarná belőle ki-küszöbölni.

VIII. FEJEZET.

Lyell elmélete.

A természetbúvárok kevés kivétellel elfogadják a földés a világ fejlődését, öszhangzásban a bibliával, mely komolyan veszi a fejlődést, és ez elébe célt tűz, a melyért történt légyen minden elébbi, s ez az ember.

Hogyan ment véghez a fejlődés? A természettudomány hogy e kérdésre feleletet adhasson — csaknem egészen a földhöz van útalva. Másként alig, csakis az analogia alapján következtethet a nap rendszeréről a nagy mindenségnek fejlődésére.

Még maiglan is heven folyónak látszik a föl belseje. Erre mutatnak a vulkánok, a hév vízforrások, és a mélységgel aránylag fokozódó melegség. Ebből következtetik, hogy a föld egész tömege eleinte heven folyó vala. A kihüléssel kérge képződött, mely összehúzódása által nyomást gyakorolt a föld belsejére, úgy hogy azon nyilás támadt, s a folyóanyag kitört, s létrejöttek az első rendű egyenetlenségek. Hogy milyen nemű volt a földkéreg első szilárd szikla anyaga, most már alig lehet kimutatni. — Általában azon nézet van elfogadva, hogy a gránit egy része, gránit nemű kőzetek tartoz-

nak ama legrégebb időszak szilárd képzeteihez. Mindenesetre akkor másféle tulajdonsággal bírhattak, mint jelenleg. A földkéreg lassankénti kihűlésével megjelenhettek az első szerves lények, de a melyeknek semmi nyomuk nem volt fenttartható. Az első esősapadékkal a megkeményedett földkéregre kezdetét vette ellentétben az eddigi vulkáni képzetekkel újabb nem képződése, a neptuni rétegeké. A régebbi kőzetek szétmállása, a lég, víz és viharok által, valamint a további esősapadékok által további rétegek képződtek. Az ilyen neptuni réteges lerakódások, különösen a tisztább tartalmuak képesítették a szerves alakok fentartására, — míg a durvább kőzetek egyáltalában semmi ásadékot nem tartalmaznak. Ezek az ásadékok, melyek a növény és állatszervek haladását mutatják a jelenlegi képzetekhez a régebbi földszakok életéről beszélnek; — és ezek után összefüggésben a kőzetképződésekkel megkülönböztetik a primär, secundär, tertiär és végre quarternär alakulást mindeniket több alosztályllyal.

Annak utja és módjára nézve, hogy egyik képződés miként következett az elébbi után — a geológok nézetei nagy ingadozásban vannak, — a nélkül hogy ez a kérdés maiglan eldöntetett volna. Elébb általában forradalmakat vettek fel, melyek által a föld felszine, florája, faunája új alakot nyert, úgy hogy az időszakok az egész földszinén egymástól határozottan elkülöníthetők valának. Ezen forradalmak erőszakosan félbeszakasztották a növényi és állati életnek már gyorsan előrehaladt fejlődési folyamatát, s csak annyiban jeleznek haladást, amennyiben újabb réteget raktak le, és a melyen újabb növényi és állati élet származott, míg végre az ember megjelenésével a nyugalom ideje, az egyensúly ideje, a hetedik nap, a Szombat lépett elő.

A magával gigászi erővel küzdő és erőteljes fejlődési vágyában saját alkotásait is szétromboló földnek ime forradalmi, mely önmagával elégületlenül működését felsőbb fokozaton újra kezdi, — ezen forradalmak az ábrándozásra roppant hatást gyakoroltak. — Igyekeztek azokat a bibliával is öszhangzásba hozni, a tobu vabóhu kedvezni látszott ezen

felfogásnak. — A föld mindig újabb lendületet látszott venni, hogy a pusztulás állapotából, melybe a sátántól döntetett Istennek alkotó kezei által felküzdje magát. — Különösen a teremtéskori elsőbb napoknak kellett erősen kitarataniok, hogy mind azt felvehessék, mit különben elhelyezni nem birtak; és mégis igen sok maradt elhelyezés nélkül. — Mi egyelőre mellőzzük azt, hogy mind ezen forradalmakról s az elpusztult növény- és állatnemekről a bibliai okirat semmit nem szól. Itt csakis az a mi legkiválóbb ellenvetésünk, hogy ezen tomboló és romboló elemekkel miként volna kiegyeztethető az a magasztos teremői béke, mely a Mózes-féle értesítés fölött lágy fuvalomként kiterjedve lebeg?

A teremtésről szóló értesítésben mi sehol nem érezzük Istennek lábait, melyeknek léptei alatt a föld megrendül s magában összeomlik. — Sőt az ő elbeszélésének lapidar irányában Istennek kezeit érezzük áldással megtelve, a mint a földre nyúl, hogy fokról-fokra magasabb rendű életet hozzon létre. — Ez egyik vallásos alap vonása a teremtésről szóló értesítésnek. A legszembeesőbb ellentétben áll ezzel a forradalmi elmélet. Amaz úgy tünik fel nekünk, mint a legédebb béke reményekkel biztató nyári nap felkelése a nap és éj egyenlőségi zivatarok után.

Itt ismét egy újabb fejlődési elmélet tör magának utat, mely mellőzi a bibliával is ellentétben álló forradalmakat, s visszatér a bibliai értesítés alap hangjához. — Ugyanis ha a forradalmakból kifejthetők volnának a geológiai rétegek: akkor azok hatásának is hasonlóknak kellene lennie a föld minden egyes helyein. Általában mindenütt ugyanazon elhelyezkedésnek és ugyanazon sorozatban kellene találtatnia. De ez az eset nem forog fenn, sem egyes földrészekben, sőt egy nagyobb területen sem. Rolle megjegyzi: „többen ezen alosztályok közül a kőzetek minőségének, a szerves befolyások kiváló egyezésével követik a messze kiterjedt ország részeket; mások földrajzi távolsággal különbözőleg változnak és a föld más részének hasonlólag régi képzeteivel viszonyba nagy nehézséggel hozhatók. Így nyujtanak névszerint a leg-

több németországi, valamint a svájci Álpok réteges képzei sajátságos, az északi tartományok lerakódásaitól eltérő jelleget és e miatt a tudományos kutatással évtizedeknél tovább dacoltak. És Volger megjegyzi az álpok alakulásairól: jelen századunk első évtizedeiben az Álpok hegyrétegeit nagyobb részint ős hegynek tartották, mely mindkét oldalról legmagasabb hegyláncokkal és az átmeneti hegyek nagykiterjedésével van kísérve. Nagy volt a meglepetés, midőn 10 évvel később, a tertiär korszak legkétségtelenebb bizonyítékainak felfedezése által bizonyos rétegekre nézve, melyek a wallisi és berni határon és a waatlandi hegyháton a legmagasabb csúcsokat képezik, számnélküli újabb kutatások sorozata nyitotta meg, melyek következtében mai napság bebizonyított ténynek vehető, hogy csupán az osztrák Álpokon mutatkoznak némi csekély nyomai a valóságos koruk szerint a Taunus és a Hare hegyekéhez hasonlítható átmeneti rétegeknek. Ős hegyek pedig teljesen hiányzanak.

A föld forradalmak tehát csakis egyes helyekre korlátolt jelleggel bírnak. De nincs is szükség azon feltevésre, hogy a szárazföld szerves világa egy részben a tengeré is, mindenik föld forradalommal teljesen elpusztultnak és azután ismét újból származottnak tekintessék; hanem lassankénti átmenet történt egyik időszakból a másikba. És ez a földrétegek ásadékaiból valósággal ki is tűnik. Az egymásra következő földrétegek florája és faunája között nincs abszolút elkülönítés, hanem egyes nemek néha több, néha kevesebb számmal fennmaradtak az elsőbb időszakból a következő időszakba.

Valóban mint rendszeren történni szokott a forradalmi elmélet elleni visszahatás másik végletbe esett, és olyan tételeket állított fel, a melyek a legegyszerűbb vizsgálatokkal nem egyeznek meg. Különösen Sir Charles Lyell hírneves angol geolog volt az, a ki ezen irányzatnak megalapítója volt. Lyell a nélkül hogy a helyileg korlátolt fejlődések által legkevésbé kényszerítettetett volna azon állításhoz ugrott, hogy csakis és egyedül a maiglan is hatékony erők idéztek elő minden geológiai tűneményeket. Ezek voltak hatékonyok a

föld képződésében a legrégebb időszakoktól fogva és ezekből kell kifejtenünk mindazon viszonyoknak, a melyeket a mi hegységeink belseje nyujthat. Lyell azt követeli, hogy azokból kell lehozni a földnek jelenlegi állapotát, csak hogy hosszú, a mi megszabott időmértékünket sokkal túl haladó időközöket kell felvennünk. Másnemü erők, mint a jelenlegiek soha nem voltak hatékonyak a földön. Ezen tételt minden tétova nélkül meglehet engednünk. — A keresztyén hit sem ellenkezik ezzel. Természetesen más értelmet ad annak, mint Lyellé. Ez az élő Istent akarja kiküszöbölni a természetből. Nem ismeri el őt jelenleg is működő hatalmában. Ezen állásponthoz képest Isten mint teremtő csakugyan néha közönyösnek, néha fölöslegesnek tünik fel. És éppen ezen körülmény okozta azt, hogy a természetvizsgálók materialistikus irányzatában a legélénkebb ragaszkodást tanusították ezen állásponthoz.

Ellenben a keresztyén hit előtt a jelenlegi világ-rend fenállásában s haladásában megfoghatatlan Istennek igazgató ereje nélkül. És ezért mi sem gondolhatunk más erőkre a legrégebb időszakokban is, mint a melyek jelenleg is hatékonyak. Isten működött kezdettől fogva és működik ma is. Ez az egység egyszersmind sarkalatos különbség a Lyell-féle és a bibliai nézlet között.

Ami pedig a teremtő erők hajdan és most hasonló hatására vonatkozó kérdést illeti: vajon az erők ma is ugyanazon törvények szerint hatékonyak-e? ezen kérdésre is a biblia álláspontjáról, melynek bizonyossága szerint Isten az egyszer teremtett anyagból hozta létre a természet-rend minden fokozatait — föltétlenül igennel felelhetni. — De a mit Lyell mellőz, hogy az erő az ő hatásának körében a körülményektől függ; és a mint ezek változnak a szerint változik az erők hatása is. — A mágnesnek tulajdonsága az, hogy a vasat magához vonja. Azonban hogy ez az erő nyilvánithassa batását attól függ, hogy olyan testek jöjjenek a mágnes közelébe, melyekre ez hatást bir gyakorolni. — Minthogy a Lyell-féle geologia felejtí ez egyszerű igazságot: azért az a legkülönö-

sebb állításokba esik. Így még ma is igen lassan történő emelkedés és süllyedés van a tengerparti vidékeken. Ilyen időszak szerint kellett eleitől fogva a szárazföldeknek elsüllyedniök s tengerfenékké válniök, s ismét kiemelkedniök. — A rajta élő florák és faunák maradványai az újabb tengeri lerakodásokban kellett hogy eltemettessenek, — és most az a szárazföld a szerves alakok időközben másként alakult világával a közel fekvő szárazföldekről; és egy újabb elsüllyedésnél ennek maradványai ismét újabb réteggént rakódnak le ama régibb rétegre. — Így alakulnak a földképződésének kisebb alosztályai. Természetesen az ezen felfogás szerint a földképződésnek történelméhez nem lesznek elégségesek év milliók, hanem több billiókra van szükség.

Minden egyes emberi test ellene tanuskodik ezen elméletnek, mely a 9 hónap alatt, mielőtt világra jött, az egyszerű sejtől kezdve, egykori nagyságának egy negyedét éri el, második negyedét három éves korában, harmadik negyedét 6 éves korában végső negyedét 12 éves korában. Ha soha nem figyeltünk volna is az emberi test fejlődésére és csupán a felnőtt korban jutottunk volna is elismeretére: azon időt, amelyre teljes kinövéséig szüksége volt körülbelül húsz éves koráig — a Lyell-féle elmélet szerint több évszázadra, ha nem évezredre kellene számítanunk. Maga a geologia is fel vesz bizonyos időt, a mikor a föld még heven folyó gömb volt. Azután felvesz egy másik idő pontot, mikor az egész föld felületén forró éghajlat volt elterjedve, viszont egy harmadik időpontot, mikor az egész földrészek jég alá voltak temetve. — Valjon mindez nem egészen más hatását teszi-e fel az erőknek, mint a maiak. Valjon ugyanazon idő mértékhez lehet-e szabni a fejlődést, a mint az akkor történt és a mint most történik. Néhány folyam ezer évekkel ezelőtt nem százszor vagy ezerszer több iszapot hozott-e magával, mint a menyit most hoz? Valjon a fák növekedésének gyorsasága is az előbbi időszakokban egészen más feltételek mellett nem egészen más volt-e?

Azonban az ily közel eső tényekkel a föld fejlődésének

billióit csak akkor lehet felfogni, ha tagadjuk a szellem létezését a természet előtt és a természetben, és ha semmi egyéb célt nem látunk a föld előtt, mint azt, hogy éppen létezik, közönyösen véve azt a kérdést, hogy hogyan? Ha a világot semmire nem használhatónak tartjuk is, a semmire nem használhatónak is meg van ideje, — akkor természetesen a billió éveknél, sőt az örökkévalóságban is első fejlődési fokán maradhatott volna.

Teljes lehetetlen volt a Lyell féle elméletnek általános elismerésre és érvényre jutni. Így Beaumont Illyés a nagy geolog, a Lyell-féle elméletet igazságot tartalmazó elemeinek elismerése mellett messze túlszárnyalta. Szerinte a hegylancok ugyanazon korusága, hasonló irányok mellett ismerhető fel, és hogy azok hirtelen támadt, nagyszerű, több földrészekre kiható forradalmak által származtak, de a melyek ugyanazon időben nem terjedtek ki a föld egész felszínére. Itt már észreveheti a helyes középút felé fordulás nyomait. Helyhez köttettek a forradalmak, de az egészben megszűnés nélkül haladt előbbre a fejlődés. Még a materialista is, mint Rolle megjegyzi, igen fontos érveket hozhat fel a Lyell-féle elmélet ellen. Elismeri, hogy nála csupán az örökkévaló és változhatatlan természeti erő alapelvéről van szó. Ez iránti előszeretetből örvendez a Lyell-féle elméletnek. Azonban ezen elismerés ellenére is a föld és a földrétegek kora a Lyell-féle sark igazság szerint állapittatik meg, mintha az kellőleg kimutatva s bebizonyítva rendületlenül állana, és a nagy közönség bámulva tekint a hős férfiakra, kik billiókat oly könnyen hánynak hátuk megé. Aki mint Rolle elismeri, hogy a föld felületét átváltoztató erők játéka, fokozat szerint különböző volt, az már az által legyőzte a Lyell-féle sark igazságot, tehát semmi joga nincsen többé az azon alapuló számításokra csak kártyaházat is építeni. — Hanem természetesen azokkal együtt elesik a fajok származásáról szóló Darwin-féle elmélet geologiai feltevése is. — Ez a koronája a Lyelli elméletnek, s ennek kedvéért annak szilárdul fel kell tartatnia.

A régi forradalmi elmélet a tudomány által mindenesetre

mellőzöttnek tekintendő. Az újabb geológiai felfedezések igazolják nem csak a bibliának általános vezérlő gondolatát, hogy a világ jelenlegi rendjében nem közvetlenül jött ki Istennek mindenható kezéből, hanem hogy fejlődésen ment keresztül az alsóbbtól a felsőbbre; igazolják a bibliai teremtés történetének vallásos indokait is, hogy a fejlődés egészben véve nyugodt folyamatban történt. Elenyészik tehát a már felsőbb fokú szerves teremtmények viharos szétbomlása, és a megszűnés nélkül való ujrafejlődés; és a fejlődés világos és nyugodt.

(Folytatása következik.)

Pápay Imre.

II.

Apologétikai adalékok az összehasonlító vallástudomány mezejéről.

(Folytatás. Lásd : 1877. XI. XII. füzet.)

Az ékiratok. — Chaldea. — Akkad. — Isten. —
Kháld genesis.

Századok óta figyelmeztették már utazók a tudós világot azon furcsa karcolatokra, melyek Persepolis Hamadan, Babylon s Ctesiphon romjain láthatók valának, de az első, ki azokat közelebbről szemügyre vette, a híres Niebuhr volt. (Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern II. kt. Kopenhagen 1778. 158 l.) Nehány persepolisi szöveget lemásolt és csakhamar felismerte, hogy dacára az egy közös elemnek, az éknek, — három egymástól különböző írásnemet tartalmaznak; ebből három nyelvű feliratokra következtetett, melyeknek közös eleme a szög vagy ék. Herodot (IV, 87) ez írást asszyrnak nevezi. Strabo és Arrian különbséget tesznek asszyr és perzsa között. Emlitik a görögök, a bábéliek „szent írását“ is, melyről abderai Democrit egy könyvet irt volna, mely azonban elveszett. Ennél többet nem tudtak, kik a feliratok megfejtéséhez fogtak. S hogyan jutottak mégis célhoz, anyira, hogy az ékfeliratok első nemének nyelve ma már az

indogermán nyelvtudomány egyik rendszeres ágát, az ó-perzsát, képezi;*) a harmadik nem nyelvről immár nyelvtanokat irtak (mint Oppert, Paris 1868) és szótárakat (különösen az angol Norris), s a második nem nyelve, Média ősnépeé, a finn-tatár nyelvtörzs egy ága is már-már tudományosan kezelhetővé válik?

Az első kísérleteket Niebuhr, a dán Münter s a rostocki Tychsen tették meg (Niebuhr, az id. h., Münter, Versuch über die keilförmigen Inschriften zu Persepolis Kopenh. 1802; Tychsen, de cuneatis inscriptionibus Persepolitianis lucubratio. Rostock, 1798.) Niebuhr az első rendű (achämenida) feliratokból 42 különböző jelt választott ki, mint megannyi betűt, de azokat meg nem határozhatá; Tychsen ugyanazokban a szögirányos ék szóválasztó jelentményét ismerte fel s Münter végre ügyesen kitalálta, hogy e feliratok balról jobb felé olvasandók. Az első lépést a végleges megoldás felé tette századunk elején a hannóveri tudós Grotefend Frigyes György, az időben a göttingai gymnasium segédtanára, a perzsa királynevek Xerxes, Darius és Hystaspes kitalálásával.**)

Észleléseinél csupán önmagára és saját combinációjára volt utálva, amenyiben a megfejtendő szövegnek sem betűi ismerttek nem voltak, sem fordítás nem létezett, mely a kutatót, mint egykor a rosettei kö egyiptomi szövegének görög fordítása a hieroglyphek fejtegetőjét, útba igazithatta volna. Hogy Grotefend mégis célt ért, ezt elméje kitünő élének, gondolkozása következetosságának, és azon körülménynek köszönhette, hogy kutatásai tárgyát ép a legegyszerűbb neme az achämenida feliratoknak, a perzsa ékiratok képezték, melyeknek betűszáma igen korlátolt s egész lényegökben egyszerűek és egy nyomon járók.

A görögök irataiból tudva volt, hogy a persepolisi palotákat, honnan a három nyelvű feliratok származnak, az achä-

*) Lásd : Spiegel, die altpersischen Keilinschriften, Lipse 1862.

***) G. F. Grotefend : praevia de cuneatis quas vocant inscriptionibus Persepolitianis legendis et explicandis relatio. Gotting. 1802.

menidák építették; abból pedig, hogy a három egymás mellett előforduló írásrendszer közül mindig egy és ugyanaz áll az első helyen, Grotefend azt következteté, hogy ez az országban uralkodók nyelvét képviseli; e sejtelmet támogatták még az ugyanazon romok felett szétszórva találtatott pehlevi-feliratok is, melyeket már de Sacy előbb kibetűzött. Két rövid, majdnem azonos persepolisi feliratot választott ki kutatása tárgyaul; ezekben feltalált egy, már Münter által is észlelt gyakran ismétlődő csoportozatot s feltéve, hogy „király“ jelentménye van. A két felirat csak anyiban különbözött egymástól, hogy az I. feliratban a „királyt“ jelölő csoportot megelőzte egy A csoport, a második (II) feliratban pedig egy B csoport s ugyanezen feliraton ismétlődött az I. felirat A csoportja az utána következő „királyt“ jelentő szóval, míg az első feliraton az ennek megfelelő helyen egy C csoport állott, de a király cím nélkül. A két felirat tehát majdnem következő alakú volt :

I. A király — C —

II. B király — A király —

És Grotefend ekép okoskodott : mind a három csoport tulajdonneveket jelöl s e feliratok, mintegy származtatási tábla, a C csoportot A atyjának és A-t a B csoport atyjának mondanák; a C csoport mellett hiányzik a „király“ jele, C tehát nem volt király. De hát ki volt már most az a király és annak fia? miután a görög írókból tudva volt, hogy achämenidák építék a persepolisi palotákat, tehát csupán achämenida királyok jöhettek szóba, de ezek között ketten voltak, kik uralkodó házakat, dynastiákat alapítottak : Cyros és Darius a Hystaspes fia. A Cyros nevének azonban az első csoport, hossza miatt, nem felel meg, s azután Cyros atyja neve és fiának neve is Cambyses volt, ha tehát az első csoport Cyrost jelölné, ugy a másodiknak és harmadiknak egyezőnek kellene lenni : azonos nevet, Cambysést jelölvén. Ennek következtében Grotefend az első csoport alatt Dariust sejtven, természetes, hogy a harmadik csak Hystaspes s a második csak Xerxes lehetett. Most az első szót Dáriust betüire oszlatá, a névnek a

bibliában előforduló Darjaves és a görög Dariaues alakját véve alapul. És helyesen olvasott: D-a-r-h-w-u-sch, csak a h betű körül hibázott, mely későbbi kutatóknak j-nek bizonyult be. A második csoport betűzésénél is a név héber, Achasweros alakját vette alapul; e név betűi egyenként már a Darius csoportban találhatók s csak az első jegyet kelle meghatározni; Grotefend Kh-nak vette és helyesen „Kh-sch-h-a-r-sch-a-“ olvasott; nehezebb volt a harmadik név olvasása. A zend könyvek Hystaspes nevét vistaçpa-nak, a perzsák gostasp-nak olvassák; Grotefend a kettőt egybe olvastá s lön belőle V-i-sch-t-a-s-p, és igaza volt.

És hogy Grotefendnek igaza volt, nem sokára fényesen bebizonyult. A párizsi éremgyűjtemény egy, négy nyelvű feliratot mutató öblönyének, első hieroglyph jegyekből álló sorából Champollion, Xerxes nevét betűzte ki; a többi három sor ékjegyekből állott és a perzsa sor ugyanazon csoportból alakult, melyet Grotefend a persepöliszi feliratban Xerxesnek olvasott.

Grotefend bámulatos elmeélének felfedezései képezték a további kutatások szilárd alapját. Kevésre haladtak ugyan, sőt úgy látszott egy időben, mintha hirtelen félbeszakadt volna a kutatás fonala, míg 1836-ban Burnouf Eugène és Lassen Christian egyidejűleg megjelent munkálatai hatalmasan előmozdíták az új tudományt; különösen Lassen, kinek éles szeme Darius egyik feliratában egy népjegyzéket ismert fel s ezáltal elegendő anyagot szerzett az egyes betűk biztos, szabatos meghatározására, volt az első, ki ékiratokat nem csak olvasni tudott, de azokat nyelvészetileg értelmezé is; fölmutatta az ékiratok s az avesta nyelve közötti különbséget, míg Grotefend ezeket azonosoknak tartá, de egyszersmind megállapítá közeli rokonságok fokozatát; majd a szanszkrit, zend és uj-perzsa segélyével sikerült fordításokat is eszközölni, — de a nyelv szerkezetét, szótári szervezetét megállapítani még anyaghiány szülte lehetetlenség volt; ezen bajon segített a nagyérdemű angol Rawlinson Henry kitartása és ritka bátorsága.

1835—1837-ig legyőzhetleneknek látszó nehézségek között másolta le Rawlinson az u. n. Behistun-feliratot. Ó-Media határán Kermansah város közelében, a Bagastana, most Behisztun (Biszutun) nevű meredeken 1700 lábnyira emelkedő sziklafalba vésette Darius a Hystaspes fia, 300 lábnyira a fensík felett, uralkodása első éveinek történetét. Négy száz sorból áll e felirat s egy csekély része kivételével, melybe már régóta egy patak vetette ágyát, jól fenmaradt. Rawlinson érdeme, hogy nem csak lemásolta s közzé tette, de ő volt egyszermind az első, ki a feliratot ismerteté magyarázataival. Versenyt kutattak véle az ép oly tudós s éles elméjű irlandi Hinck és az ékirattudomány minden terén kitűnő érdemeket szerzett Oppert Gyula Párisban. És e nemes versengésnek eredménye lön, hogy az ó-perzsa ékiratoknak negyven jegyet tartalmazó betürendje végleg megállapított. Ma már tudományos alapon nyugvó nyelvtana és szótára van az örökre elveszettnek vélt ó-perzsa nyelvnek s az indogermán nyelvek egyik rendszeres ágát képezi. Ama három achämenida név volt tehát a kulcs, mely nem kevesebb, mint harminc, Cyrostól egész III. Artaxerxesig terjedő, ó-perzsa felirat értelmének zárat felnyitotta.

Az ó-perzsa ékiratok körüli sikerdus fáradozás lehetségessé tévő a bábel-asszyri ékiratok kibetűzését. Már Niebuhr észlelé, hogy a persepolisi feliratok egymás mellett álló szövegei három egymástól elütő ékirásnemet képviselnek, és ebből Grotefend következteté, hogy az utóbbi két szöveg az elsőnek csak fordításait adja. Ma már tudjuk, hogy a második helyen lévők ó-méd (turáni) nyelvet, a harmadik sorban állók bábel-asszyrit (szémit)* tartalmaznak.

A perzsa, méd-turáni s bábel-asszyri nyelvek beszéltettek a nagy perzsa birodalom népeinek tömegei által s a perzsa királyok számbavéve a tényleges viszonyokat, az uralkodó perzsa nép nyelvén fogalmazott s kibocsátott okmányok s

*) Az első, ki felismerte, hogy a harmad rendű ékiratok szémi nyelvet tartalmaznak a francia de Saulcy volt 1849-ben

feliratok mellé, a birodalomban divott többi nyelvekeni fordításokat helyeztettek. A perzsa uralkodók ezen állambölcsességének köszönhetjük, hogy ma képesek vagyunk Babel és Ninivé feliratait olvasni. Bátran állíthatjuk, ha a babilon assziri ékiratok betűzői, miként Grotefend a perzsa ékiratok ügyében, csupán amaz asszyr feliratokra lettek volna szorítva, betűzésök valószínűleg sohasem sikerült volna. De szerencse, hogy nem így állott az ügy. A perzsa feliratok, mintegy eredeti szöveg, megbízható vezetői voltak az asszyr ékiratok fejtegetőinek. A három nyelvű nagy behisztuni felirat 115 tulajdonnevet tartalmaz s ezek közül 90 a szémi szövegben is olvasható volt, — de mind ennek dacára sok időbe telt, míg a szémi ékiratok természete felől helyes fogalmak képződtek. Eleinte ugyanis azt hitték, hogy miután az asszyr nyelv szémi, az írásnak is, melybe foglaltatott, széminek kell lenni, vagyis olyannak, melyben minden jel egy egyszerű betűnek képviselője. Így okoskodtak még Löwenheim, Botta, Grotefend, Luzzato, Stern. De már Grotefend és Löwenheim észrevették, hogy a perzsa szövegnek valamely tulajdonneve, az asszyrban nem mindig ugyanazon jegyekkel fejeztetett ki. Így a perzsa Auramazda szó r betűjének, az asszyrban különböző helyeken 4 különféle jegy felelt meg. Löwenheim ebből azt következteté, hogy mind a négy jegy homophon, vagyis mind a négy r-nek ejtendő ki. Az irlandi Hinks volt, a ki felfedezte s bizonyítá, hogy az asszyroknak nem betűs, hanem szótagos írással éltek, felmutatván, hogy a Löwenheim által egyejtűeknek (homophon) jelzett ékjegyek, négy különböző szótagnak : ur-ru-ri és ra-nak felelnek meg. A kutatás lángja azonban nem sokáig lobogott, csakhamar lohadt, részint mert a harmadrendű ékrendszer complikált természete nem igen biztatta a fáradozást sikerrel, miután észrevették, hogy a szótagos elv is gyakran cserben hagyja a betűzőt, részint mert új, a történelmet felderítő adatokat sem reméltek, miután csak az elsőnek, a perzsának fordítása volt az asszyr; mignem Ninivé s Babel romjai felfedeztettek s az ott eszközölt ásatások feliratokat nem hoztak napfényre, melyeknek írásneme azonos-

nak ismertetett fel az achämenida feliratok harmadrendü ékjegyzeivel Babel, melyet zsenge gyermekkorunk óta ismerünk, óriás tornyával, melyen az emberiség egységes nyelvadata megtörödvé szétlocsesant, a város, melynek vizeinél ültek a zsidó számküüzöttek és keseregtek a Sionról megemlékezvén, a pompás aranyban tündöklő város az Euphrates partjain Bel hirneves templomával, Nebukadnezar városa Semiramis függő kertjeivel — óriás titokteljes téglahalmazok jelölték fekte helyét, rommaradványok, melyek inkább eltaszták, mintsem vonzották az ember szemét. Még nagyobb megvettetés volt Ninivé sorsa, mintha tökéletesen eltöröltetett volna a földszinéről; a Nimrod alapította nagy, mesés nagyságu rablóvár a Tigris partján, még csak nyomot sem hagyott maga után. — A Tigris nyugoti jobbspártján ma, a régi Ninivé átellenében, Mossul városa fekszik; innen tekintve a tulsó partra, egy nagykiterjedésü domb ragadja meg a figyelmet. E dombnak egyik részét a Nebi Junus (Jónás próphéta) név tünteti ki. S mivel Jónás Ninivé ellen próphétált, gyanították, hogy a monda nem minden ok nélkül helyezte e helyre a próphéta sirját. De ellensulyozta e hiedelmet annak a tudomása, hogy Hadrián idejében ugyanehelyen egy római tábor létezett s lehetséges, hogy a földtorlat akkor jött létre; s csakugyan találtattak ott különféle korbéli emlékek pl. Tiberius császár egy aranyérme is. Ekkor, 1820-ban történt, hogy az East India Company politikai resideuse Bagdádban, Kurdistánból való visszatértében, Mossult is érinté s itt néhány napot töltött; természetes, hogy a Tigris balpartján levő hatalmas dombok (kettő, az egyik Nebi Junus, a másik Kuyyundsik néven ismert; de a kettőt egy roppant köfal romjai kötik össze) figyelmét magokra vonták anyivalinkább, mert Mossul lakosai elbeszéltek neki, hogy nem rég oda át az ásatagban ember- és állatalaku faragványok találtattak; ezeket ugyan a muhammedán lakosság porrá zúzta az ulemák állítása következtében, hogy ama képek hitetlenek bálványai, és így Rich nem is láthatta azokat. De ő megvizsgálta a két dombot s mindinkább meggyőződött, hogy Kuyyundsik és Nebi Junus

az Ó-Ninivé helyét jelölik. Különbén Rich zsákmánya igen szegényes volt. Egy alig három láb hosszú és széles szekrényben a British Museum-nak Londonban kényelmesen elért minden, a mit Ninivé és Babel maradványaiból összeszedtek s más európai muzeumok természetesen még kevesebbel dicsekedhettek. Mily egészen másképp van ez ma! A British Museum öt tágas terme alig képes befogadni a babel-asszyri emlékeket. Hatalmas bivaly testek, komoly szakálás emberfői által fogadva lépünk a termekbe, melyeknek falai felülről egész le a padozatig fődvök, csodás művészi tükélyü vésményekkel s faragványokkal, melyek ostromok, várívás s megszállások, fogolycsapatok, arslánvadászatok s palotaépítések élénk rajzaival az asszyr ó-kor sürgő életét tárják szemeink elé. Elhaladunk névtelen királyok szobrai s oszlopai mellett, látunk üvegszekrényeket, teli irással elborított téglákkal s agyaghasábokkal, thrónállványokkal, koporsókkal, fegyverekkel, mértéksúlyokkal, edényekkel, ékszerekkel és a minék becsértéke fölülmulja mindezen emlékeket, száznál több terjedelmes szekrény tartalmazza az asszyriologia megbecsülhetlen kincseit — Szardanapál*) könyvtárát. — (Delitzsch Frigyes, Georg Smith's chaldäische Genезis, Lipcse 1876, a 264-dik lapon) Rich nem gyanítá, hogy a Mossullal szemközti romhalmaz alatt s lejjebb a Tigris partjain nem kevesebb, mint tizenkét asszyr királyi palota volna eltemetve. — Csak húsz évi szünetelés után folytatták az ásátásokat s ekkor sem az augoloké lön a dicsőség, hanem a franciáké; ezeknek sikerült az első palotát a földgyomrából kifejteni. 1842-ben lett Botta Emil francia consul Mossulban; még ugyanazon évben kezd meg az ásátásokat Kuyyundsikban; fáradozásainak eredménye ugyan jelentéktelen volt, csupán néhány téгла s alabástrom töredéket talált, de azért nem hagyta abba a munkálatokat. Nemes kitartását végre egy véletlen esemény gazdagon megjutalmazá. Mig bérelt munkásai Kuyyundsikban dolgoztak, történetesen egy távolabb eső falu lakosa arra tartott, ki mi-

*) Assurbanipal.

dön látta, hogy a munkások minden darabka téglát gondosan összeszednek, kérdé őket, hogy mit keresnének. S midőn értesült, hogy vésményes téglákat keresnek, azt tanácsolá nekik, menjenek az ő falujába négy órányira Mossultól északra Khorsabad-ba, ott találhatnának egy dombban mindent, amit csak akarnánk. Botta, kit már többször rászedtek, nem nagy súlyt fektetett ez utasításra, de mégis elküldte egyik ügynökét néhány munkással, kik alig hogy pár napig ástak, egy falat fedeztek fel, mely gipszlemezekkel bevonva s mindenféle sculpturákkal ellátva volt. Botta a helyszínére sietett s a falhosszában árkot huzatott, majd egy terembe jutott, mely másokkal összeköttetésben volt — egy rég kimult népnek története állt előtte gipszlemezekre rajzolva; hosszú ékfeliratok a rajzokat magyarázták; egy templom, hat szárnyas bivalytól őrizett pompás kapu találtatott, s nemsokára kitudódott, hogy ez Samária meghódítójának Sargonnak palotája volt; 1846-ban majdnem az egész palota a párizsi louvre-ba vándorolt. 1851-be a francia kormány 70,000 frank segélylyel kiküldte Fresnel, Oppert és Thomas tudósokat további felfedezések reményében és helyrajzi (topographikus) tanulmányok érdekében, mely alkalommal az akkori francia consul Mossulban*) újabb ásatásokat eszközölt és Sargon városának falai kapui feltaláltattak; ez expeditio egyéb értékes leleteit 1855. május 23-án a Tigris hullámai nyelték el s mindeddig a folyam fenekén nyugosznak; de a tudományos eredményeket Oppert Gyula közzétette 1863. Párizsban ily című klasszikus munkájában: Expedition en Mésopotamie.

Azonban Botta babérai nem hagyták az angolokat nyugodni. Layard Auston Henry, a mostani nagykövet Konstantinápolyban, feszült figyelemmel kísérte Botta eredményeit, és 1847—1850-ig sir Stratford Canning költségén — az állampénztár ily dolgokra nem áldoz — anyi tetterővel s oly szerencsével fáradozott, mint előtte senki. Harminc kilométernyire Mossultól délfelé a Tigris balpartján, Nimrud falu közelében, Kalah asszyr város romjai fekszenek; négy nagy

*) Place építész.

palotát fedezett itt fel Layard; északnyugotra I. Salmanassár palotáját, ki 1300. Kr. e. építé a várost, továbbá Assurmazir-palét, ki 885. körül újra építé ezek között Tiglatpileser' és délnyugotra Assarhaddon palotáját, mely az eddig ismertek között a legnagyobb. Az utóbbi két királyt ismerjük a bibliából is. Tiglatpileser palotájában fedezte fel Layard az asszyr történelem ez idő szerint legfontosabb okmányait; a palota fundamentomának négy sarkában ugyanis nyolcoldalu agyaghasábokat talált, melyek mindegyike 800 sor irással van ellátva. A bábelieknek összokása volt a templomok fundamentomában agyaghasábokat vagy táblákat letéteményezni, melyeken az építőt s az építményt illető legfontosabb adatok fel voltak jegyezve. De Layard tevékenységének e dicső eredményei elhomályosítatnak még a Kuyyundsik s a Nebi Junus kopasz halmokon kivivott babérjai által, tehát ugyanazon helyen, hol Botta először, de kevés sikerrel, ásátott. Binnirar, Sanherib és Assarhaddon palotáit fedezte fel Jónás sirja alatt, s a Kuyyundsik alatt felfedezte az eddig ismert legnagyobb asszyr palotát 71 teremmel, azt t. i. melyet Sinnaherib épített s ennek unokája Assurbanipal, átalakított az u. n. délnyugoti palotát s ebben Assurbanipal, a görög Sardanapalos könyvtárát. 2500 évig a föld kebelében pihentek e könyvek, vagyis agyagtáblák, melyek előbb teliirattak (róvattak), azután égettettek. Sajnos, hogy e „Könyvtár“ nyomorult állapotban jutott Európába. Darabokra törve, zuzva találtattak a táblák, csekély kivétellel, a palota romjai alatt, és pedig az egyes táblák töredékei a romokban történt felforgatások következtében, jó messzire estek egymástól. Valószínű, hogy eredetileg a palota felsőbb termeiben voltak elhelyezve s onnan estek le az alantabbi termekbe a palota leromboltatásakor. A feliratokból kitűnik, hogy a könyvtárak egyes táblái tartalmoknak megfelelőleg különböző csoportok szerint voltak rendezve; az egyik táblán megkezdett tárgyat, hasonló alaku s nagyságu táblán folytatták. Néha száznál több ily tábla tartozott egy sorozathoz, egész nagy munkák készítették ily módon, pl. a csillagászati táblák száma a hetvenet túlhaladja, s miként történt,

hogy e táblatömegben semmiféle zavar nem állott be? Minden táblát folyó számmal láttak el s e szám után ismételik az első tábla kezdő szavait, és ezen felül, hogy még minden egyes külön helye ellen őriztessék, minden tábla végére a következő tábla kezdő sora iratott. Az eddig feltalált töredékek menysége után itélve, a ninivéi királyi könyvtár legalább tízezer ily táblát tartalmazott s a korbeli tudomány majdnem minden ágát átkarolta; vannak mythologiai táblák: istenek névjegyzékeivel, tulajdonaival és címeivel; nyelvtani és szótári munkálatok; számtani művek; csillagászattal s csillagjóslatokkal foglalkozók; regéket s történelmi adatokat tartalmazók; földrajzi, városok s országok lajstromai stb. stb. A különböző osztályu szövegek között kitünő helyet foglalnak el az u. n. genesis-regék s az ezekkel hason tartalmuak, a hitregék, zsoltárok, énekek, imák, dicséretes, varázsigék, melyek betegségek gyógyítására s rossz szellemek kiűzésére használtattak. A nyelvtani és szótári táblák megbecsülhetlenek, nélkülök az asszír ékiratok olvasása tökéletesen sohasem sikerült volna; ezekből merithetjük az írásjegyek értékeit, írni és olvasni ezek tanitanak bennünket, valamint az ó-assziryoknak is ezek voltak tanító mestereik. Mert hogy ezek sem sajátíthatták el könnyű szerrel az ékek tudományát, kiviláglik a következőkből. Az ékirás lényeges sajátása ugyanis az ideographia; vannak t. i. jegyek, melyek sem betűt, sem valamely meghatározott hangzót nem jelölnek, hanem minden tekintet nélkül a nyelvi kiejtésre, egy ideát, egy eszmét foglalnak magokban, állitnak szemeink elé. Az ily természetű jegyet Oppert monogrammnak nevezi. De e mellett az asszír írás sylbicus is, azaz szótagokat és pedig úgy egyszerű mint összetett szótagokat pusztá jegyek s nem betűk által képviselő írás. A monogrammok helyett szótagjegyek is használhatók s az írótól függ, mely nemét az írásnak akarja alkalmazni. Ugyanazon tárgynak fogalma pl. az egyik helyen monogramm által fejeztetik ki s más helytt a tárgy nevét jelentő tagjegyek által. A kérdés már most ez: mikor tekintendő az ékjegy monogrammnak (azaz phonetice olvashatlannak) és mikor szó-

tagnak? A három nyelvű feliratok asszír sorában pl. gyakran találhatóék ékjegycsoportok, melyeknek hangértéke ismeretes, de melyek olvasva, kiejtve semmi értelmet nem adnak; egyedül a mellettök álló perzsa szövegből következtethetjük, mily értelmet tartalmazhatnak amaz ismeretlenek, így nem ritkán áll egymás mellett két monogramm, melyek phonetice an-i olvasandók, a perzsa szövegből azonban tudjuk, hogy a kérdéses helyen „ég“ (coelum) áll, s miután az előttünk lévő szöveg asszír, szémi, tehát nem an-i, hanem sami a helyes kiejtés. Vagy, a persa Nabukudraszaru (Nabukodonozor)-nak az asszírban egy csoportozat felel meg, mely phonetice kiejtve An-pa-sa-du-sis, de ez semmi értelmet nem ad. Ilyenkor a perzsa szöveghez folyamodunk; de ahol nincsen perzsa szöveg? Ott IV. Assurbanipal könyvtárának nyelvtani osztálya segít a bajon. Ezen osztálynak egyik tábla-sorozata egy valószínű olvasókönyv ábécéink mintájára, csak hogy felnőtt növendékek számára, milyen például Dániel volt, mikor „a khaldausok írását és nyelvét“ tanulta. Ez „olvasókönyv“ célja és rendeltetését maga Assurbanipal kijelenti a British Museum-ban K. 39. alatt lévő táblán ekkép: „Assurbanipal, a világ királya, Asszír királya, kinek Nebo az isten és az oktatás istennője füleket adtak, hogy hallhassa s szemeit megnyitották, hogy láthassa, mi légyen az uralkodásnak alapfeltétele. A királyoknak, az én elődeimnek, ök kijelenték ez ékirást. A Nebo istennek, a legfőbb ismeret istenének kijelentését én táblácskákra irattam, ezeket számoztattam, rendbe szedtem s felállítottam őket az én palotámban, alattvalóimnak oktatása végett.“ S e táblácskák három kolumna írást tartalmaznak; az első sorban van a monogramm, a középsőben a megfejtendő jegy, melynek asszír kiejtése a harmadik sorban található. Azonban még ez sem képes minden nehézséget elgördíteni a kutatás utjából, mert a táblácskák csonkán jutottak Európa birtokába, de még az asszír írás már rég felismert sokhangzatusága (polyphoniája) miatt is, vagyis a miatt, hogy ugyanazon írásjegy szótagilag is különbélekép ejthető ki. Rawlinson 1851. megjelent syllabariumában szembeötlő, hogy

ugyanazon jegy kal, lap, rip és da szótagok jelölésére használtatik. S ezt újból bizonyítják Assurbanipal táblácskái. E rendkívüli tünemény oly nép életéből, mely különben kitünő tehetségének számtalan bizonyítékait hagyta reánk, abban találja megfejtését, hogy az ékirás eredetileg képirás volt, s mivel valamely tárgynak egynél több neve is lehet, a tárgynak egy képe azon tárgy minden nevét képviselvén, ugyanegy kép vagy írásjegy több hangértékű is lehet. A homály, mely az asszjr-bábeli írás felett borong, csak akkor fog tökéletesen felderülni, ha majd ismerjük azon népnek nyelvét, melytől a kháldok írásokat kölcsönözték. És immár ez is, habár csak kezdetlegesen is, sikerült. Minden bizonynyal tudjuk, kik találták fel, vagy legalább alkalmazták legelőször az az ékirást, vagy inkább azonképirást, melyből idők folytán az ékirás kifejlődött. Vannak ugyanis leletek, bár kevés számmal, melyeknek felirataiban az ékalak még nem látható. Oppert ez éktelen írást, az egyiptomi példájára, hieratikus írásnak nevezi. Az ék formáját ugyszólván az anyag, amelyre irtak, agyag és kő szülte; ezt bizonyítják a bábeli romokban talált háromhegyü elefántcsont vésők, melyeknek minden vonása természetszerűn az ék alakját adja. Az anyag s az írószer adja meg az írás jellegét, mint pl. a khinaiak írószere az ecset, ezeknek írását jellegezi.

Minél tovább halad a tudomány, annál inkább halmozódnak az érvek, melyek bizonyítják, hogy a föld összes írásrendszerei, egyetlen eredeti képirásból származottak. Az ékirás fejlődését felmutató példákat Oppert összeállítá (Exp. II. 63 s köv.), ezek közül ez egy is elegendő állításunkat felvilágosítani: a közönséges ékíratokban „csillag, isten“ ez által ábrázoltatik: ; ennek teljesebb alakja az előbbi időkből a következő ; de még az u. n. hieraticus írásu leleteken a minden szem által könnyen felismerhető csillagalak: . E csillag monogramm s symbolice jelenti, az éjszakát ébren tölteni, virrasztani stb.; de az ily monogramm később szótaggá s betűvé válhatik, s ezen betű alapján meghatározhatjuk, hogy mely nép tulajdona volt a monogramm. Vegyük például az

európai írásrendszert; itt a b betű eredeti, archaistikus alakja egy háznak nyers alapvonalait mutatja; e kép tehát eleinte b jelentményüvé csakis oly népnél válhatott, melynek nyelvén a házat jelentő szó b betűvel kezdődik, a fenikeknél, kiknek nyelvén mint a héberekén ház anyi mint bét. Az ékrendszert különféle népek alkalmazták, az eredeti feltalálókön kívül, a turáni médek, a bábéliek s asszyrok tehát szémi, s az örmények s így árja népek is. A perzsák az egész rendszert, nyelvöknek megfelelőleg átalakíták. Mindezen népeknél ugyanazon monogrammok vagy képek ugyanazon tárgyakat jelölik, ez természetes, de ami a dolgot nehezíti, ez az, hogy ama jegyek a különféle nyelvek dacára háson szótag vagy hangértékűek. Azonban ép e nyelvbéli nehézség deríti fel az írás feltalálójának kilétét. A különböző nyelvű népek, a szémiék, örmények, scythák az ékirást szükségképen oly néptől tanulhatták, melynek nyelvén „ház“ anyi mint „val“; mert a házat jelölő kép vagy monogramm phonetikus értéke: val, vagy mal, de val szémi nyelven beszélő nép szájából nem származhatott, mert nemcsak hogy szémi nyelven házat nem jelent, de egyáltalában nem szémi szó. Ha egy asszyr ember a ház monogrammját látta, mikép olvashatta volna azt? bizonyára: bit, mert az ő nyelvén „bit“ ház, de ő nem bit-nek olvasta, hanem val-nak, minek a monogrammot feltalált nép olvasta; val pedig egyedül turáni nyelven jelent házat, a monogramm feltalálója tehát turáni nép volt. Ezt bizonyítják IV. Assurbanipal kuyyundaiki könyvtárának némely táblácskái, melyek két nyelvű vocabulariumokat s más nyelvtani töredékeket tartalmaznak. E táblácskákon a monogrammok és hangzatos szótagjegyek tökéletesen egyezők mindkét nyelven, s míg az egyik nyelv az ország uralkodó nyelve, az asszyr tehát szémi, melyből a hangzatok ki nem magyarázhatók, a táblácskák másik nyelve határozottan turáni, az ázsiai scytha népcsaládhhoz tartozó és lényegében azonos a behistini nagy felirat második s háson eredetű turán-méd leletek nyelvével. A népek, melyek az ékrendszert feltalálótól átvették, megtartották a jegyek azon hangértékét, melylyel a feltaláló népnél már bir-

tak, és továbbá összekötötték a képpel vagy jeggyel mindazon hangokat is, melyekkel a kép neve saját nyelvökön birt; ebből következik, hogy az örmények pl. nem vehették a szémitáktól az ékrendszert, mert különben az ékjegyeknek egyrészt szémi hangértéküeknek kellene lenni, s másrészt az örmény nyelvből származó hangértékekkel is kellene birniok, de a dolog nem így áll. Sem szémi, sem árja nép nem találhatta föl az ékrendszert.

Körülbelöl 2500 évvel Kr. e. hagyták el az árja népek északi lakhelyöket, Baktriánát. Ezek Médiában turáni vagy scytha fajra, fin-tatár népségre találtak. Ez időbe helyezi az irán monda Médiának egy idegen hatalom általi leigáztatását; meglehet, hogy e monda alapja egy a Nimródéval, kit az arab rege Zotak név alatt ismer; lehetséges, hogy ép ez időben terjeszkedett a kusiták országa Nimród alatt, Asszuria felé. Médiának új árja népsége a bitorló zsarnok hódítókat elüzte és bizonyára e győzelem következtében iparkodott az árja népség kiterjeszkedni s a bennlakókat elnyomni, mely igyekvésnek mintegy visszhangja az árja mondákban említett fajaharc Arya és Turya, azaz az árják s a fin-tatár őslakók között, mely századon át tartott. A harc az árják tulsulyával végződött s a turáni őslakosok az alsóbb osztályokat képezték ezentul, de sokkal számosabbak lévén elnyomóiknál, nyelvöket megtartották, s e nyelv csodálatosképen részben mai nap is él. E fin-tatár faj, az ázsiai scythák egy ősrégi, rég letűnt kultúrának képviselői: e nép találta fel az ékirásrendszert. De e nép, Média őslakói, sem a méd-scytha, sem a kháld-scytha nyelvet nem beszélé, hanem egy nyelvet, mely mindkettővel közel-rokon, talán, sőt valószínűleg mindkettőnek anyja volt; rokon e nyelv Média némely tartományaiban még ma élő nyelvekkel: a török, mongol, finn nyelvekkel, de különösen feltűnőleg a magyar nyelvvel. Sok hangzatos jegy hangértéke ugyanis nem fejthető már meg a méd-scytha alapján, de igenis világosságot nyer közvetlenül a finn-tatárból és különösen a magyarból; így például az ékirás feltalálói nyelvén pi a magyar fül, szi = szem, nap = világosság (nap = dies, sol), út =

mongol oud (sol) stb. — A magyarok eredetének s ősi lakhelyeinek kérdése, mely még e század első felében nemcsak szaktudósok, hanem a nagy közönség által is buzgalommal és érdeklődéssel karoltatott fel, ma már, úgy látszik, kevésbé érdekesnek találtatik, talán mert az eddigi kutatások eredménytelenek, vagy legalább ki nem elégitők valának. Tudom, hogy következő soraim is gúny- vagy legalább szánakozó mosolyt keltenek az olvasó ajkain. De én előre kijelentem, hogy az ez uttal közlendőknek épen nem tulajdonítok felesleges fontosságot, nem is a szóban levő kérdés volt kutatásom szövéténeke; theologiai műhelyemben munkálkodván, egy futólagos pillantást az előbb észrevétlen oldalt hullott forgácsokra vettem, s ezek egynémelyike eléggé érdekesnek tetszett, semhogy a hulladék között elveszni engedtem volna; e néhány forgácsot fogom ezennel az olvasónak bemutatni.

(Folytatása következik)

Venetianer Sándor,
páncsovai ref. lelkész.

Egyháztörténelmi tárcza.

1.

Az „eretnek“ papok kiűzése Esztergomból.

I.

Kutasi János esztergomi érsek felterjesztése Rudolf császárhoz, a protestans papoknak Esztergomból s Ujvárból kiűzése iránt. 1599. máj. 27.

Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas et Domine,
Domine Clementissime.

Orationum et fidelium servitiorum meorum in gratiam Vestrae Majestatis humillimam comendationem. Tertius jam agitur annus, a quo Vestra Majestas sacra zelo instaurandae religionis catholicae inducta, archiepiscopatum Strigoniensem benigne mihi conferre dignata est. Ego quidem clementissime Domine toto sub hoc tempore nihil magis in votis habui, quam huic muneris mihi incumbentis, necessitati ecclesiae et Vestrae sacrae Majestatis expectationi satisfacere: verum in ea hoc meum officium calamitosa incidit tempora, quibus turbato rerum omnium statu conatus mei variis obicibus retardati debiles admodum habere

possunt successus : Altas enim egit jam haeresis in hoc regno radices : maximo tamen mihi impedimento est, quod vacante Archiepiscopatu, Strigony et Wywary haeretici concionatores sedem ponere sunt permissi. Quibus ex locis nisi Vestrae sacrae Majestatis jussu perditii homines illi ejiciantur, non est modus ullus, neque via, qua progressum quemquam in restauranda religione Catholica facere me posse confidam : Omnium siquidem adversae religioni faventium ora oculique ad loca illa duo Archiepiscopalia sunt conversi, unde fit ut si ex officio Haeticum quempiam concionatorem ex bonis cujusvis Baronis vel Nobilis ejicere et catholicum substituere coner, insultanter atque arroganter mihi et archidiaconis meis objiciatur, ut in primis Strigonio et Wywario, bonis nempe Archiepiscopalibus concionatores (si possibile est) ejiciantur, ita postmodum secularium bona ab Archi-Diaconis perlustrentur, et Archiepiscopali censurae subjiciantur. Cui sane in dies crescenti temerariorum hominum audaciae nisi primo quoque tempore occurratur, tantum abest ut populus hic Hungaricus ad Catholicam reduci possit religionem, quod etiam ii, qui hactenus ferventes in ea perstiterunt, non nihil frigescere incipiant, haeticos in bonis Archiepiscopalibus impune grassari videntes. Non possum sine maximo animi moerore Vestrae sacrae Majestati de his conqueri, quod Strigonium sedes Archiepiscopalis, ubi Sanctus Stephanus Primus Hungariae Rex et Apostolus e sacro fonte levatus extitit, ac unde primum Hungari a Scythica superstitione ad catholicam religionem sunt conversi, et quo nunquam ab initio regiminis Hungarici, ne tum quidem, cum a Turcis Strigonium teneretur, haeresis irrepsit, nunc posteaquam auspitiis Vestrae sacrae Majestatis a Turcarum faucibus recuperatum est, haeticos habeat concionatores, blasphemiam in summum pontificem, in sacrum missae officium, sacra denique mysteria, pollutis labiis evomentes. Non sunt mihi vires clementissime Domine illos ejiciendi, quamvis varios jam modos hujus rei gratia tentaverim. Non enim is militibus in me respectus, qui in Dominum et Archiepiscopum ipsorum, a quo videlicet stipendia sua menstratim recipiunt, esse deberet, permittitur : quod toti regno admirandum videtur. Sustinui tamen hactenus, et instar solutoris saltem bellici, etiam cum honoris et existimationis dispendio haberi me pertuli, ne vestrae Majestati sacrae gravissimas Reipublicae curas assiduo versanti, importunus fierem : commodiori hac de re tempore supplex eandem requisiturus, sperans non passuram, ut dignitas haec Archiepiscopalis, quam mihi honori et emolumento ecclesiae esse voluit, ludibrio sit atque detrimento. Id saltem nunc a Vestra sacra Majestate per Dei misericordiam et ejusdem imperii foelicitatem demisse peto : dignetur concionatores haeticos Strigonio et Wywario (non obstante quorundam objectione, qui ob defectum Catholicorum

praesbyterorum haereticos ad ea loca inductos praetendunt) ejiciendos curare, ut meliori tandem fundamento catholicam in Hungaria religionem mirum in modum labefactam in dies restaurare, et omnia quae mei muneris sunt, exequi possim. Si defectus ullus antea catholicorum sacerdotum fuit, archiepiscopali sede vacante, vel nondum mihi honorum possessione tradita, talis defectus emersit: jam vero imbecillis haec quoque ratio sublata est, nam de idoneis praesbyteris utriusque loco per me prospectum est: sed haereticis utrobique oblatrantibus, paucos catholici fructus facere possunt. Servet Deus Sacram Majestatem Vestram diutissime florentem ac foeliciter regnantem. Datum Tirnaviae die 27. May Anno Domini 1599.

Ejusdem Vestrae sacrae Majestatis.

Humillimus capellanus et perpetuus servitor

Joannes Electus Strigoniensis m. p.

Külcim: Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Majestati etc. Domino, Domino clementissimo.

Eredetije a bécsi cs. titk. levéltárban. Hung.

II.

1599. augusztus 5.

Rudolf császár rendelete a protestans papok kiüzése ügyében.

Rudolphus etc.

Vehementer nobiscum summus pontifex conquestus est, quod in diversis Hungariae partibus et quidem Strigony, locisque ad istum archiepiscopatum pertinentibus, tam exigua Religionis Catholicae ratio habeatur, ut ubi verus Dei cultus antehac sub ipsismet Turcis toleratus fuit, nostro sub imperio concionatores haeretici irrepant adeoque irrumpan, qui religionem nostram avitam deprimere et obscurare suasque introducere imposturas conentur, quod cum nobis qui Christianum et Catholicum caesarem ac regem profiteamur, et grave, et ignominiosum, neque apud Deum neque apud homines excusabile ducamus, benigne tibi cui cura istorum locorum ecclesiastica incumbit injungimus, ut quanto possis studio in eo elaborares, ne concionateres illi locis tibi subditis ullo diutius pacto tolerentur. Sed ut religio catholica sub catholicis omnino praefectis defendatur. Et quoniam auctoritate brachioque saeculari ejusmodi in rebus opus esse existimamus, Magnifico Balfio eadem de re serio diligenterque scribimus, qui hanc ipsam curam tecum communem habeat. Tenes mentis nostrae sensum, juxta quem

quid tibi faciendum sit etiam atque etiam vide, gratiamque tibi nostram certo promitte.

Datum Pragae 5. Augusti Anno 99.

Szélén :

Archiepiscopo Strigoniensi de haeticorum concionatoribus amovendis.

Fogalmazvány a bécsi es. titk. levéltárban. Hungarica.

Közli Szilágyi Sándor.

2.

Ungvári Gergely nagy körösi pap és szuperintendens házassági ügyben ír Pest megye alispánjához 1670. jun. 3.

Generose Domine plurimum Colende!

Praemissa servitorum meorum Commendatione; hogy Isten kgdt kívánsága szerint való idvösséges javaival meghaldgya szivesen kívánom!

Nemzetes Vice Ispán Uram! Az kgd decima May irt levelét praefati mensis 16. nagy böcsülettel vettem, melybül értem az Nemes Vármeghének Divortionalis levelünkön való megütközését, elannyira, hogy finalis sententziát Pathyj Mészáros János ellen ne pronuntiálhasson. Mivel (a mint kgd írja) tudva lévén az sz. Ecclanál a praenotalt személynek éktelen enormitassa; s meghis divortialtuk. Azonban kgtek tanit is bennünket, mint mehetett volna rendesebben féryhez az asszony Így: Az Secularis Mgstroshoz kellett volna elsőben recurrálni, s az által az Malefactornak halállal megh büntettetnj. Az mi az első illetj: Igenis tudnunk kellett, quoad utramque partem az Causat; egyébaránt e dologban Canonice nem procedálhatunk volna. Az szent Eccla is kimentti az ártatlant, az czegeres hiti hagyottak igájából, a mellyet ugy cselekedhetik, ha mind az Innocens personanak ártatlanságá, s mind a Malefactornak gonoszúsága, et quoad evidentiam et quoad ad sufficientiam rei comprobáltatik. Amaz szerint: contraria iuxta se posita magis elucescunt. Ez ilyen evidens et sufficiens comprobatio penigh az Sz. Széken nem obstans casusnak (mint Kgd írja) hanem movens causa Divortii nevezteték. Az mi penég az kgtek okóskodását nézi, Secularis Magistratus által kellett volna elsőben az malefactornak halállal büntetődne etc. Effelől így resolvalok Kgteknek. Adná az Ur Isten, hogy ezt így követhetnénk el, kevesebb busítások volna az Egyházi Tiszteknek. Más az, hogy mi senkit az Secularis Magistratushoz való meneteltül nem tiltunk, sőt Sz. Pállal Rom. 23. mindeneket, hogy azokhoz illendő engedelmességgel, és méltó böcsülettel legyenek, tisztünk szerint

intünk. De hogy az ügyeseket ügyeknek revideáltatására olyatén Mgskhoz, a hova mind Istennek, mind nekünk teczczik, recurrálni cogallyuk; non est integrum. Mivel meghtörtént ez is e nyomorult földön, hogy ilyenkor az Malefactor a keresztény Mstrson kívül máshoz folyamodván; száz pénzen váltott illegitimum Divorciumát reánk hozta, és az közeleb való hatalmasságok által; az mit szintén akart, az tetette az Egyházj Embereken. Mellyet megh mostan is szivünk fájdalmával szenvedünk naponként. Továbbá; az Divortium nintsen szinte oly stricte az mi Religionk szerint a kgtectől praenotalt Ratiohoz köttetve, hogy pro semper et ubique simpliciter et absolute annak ugy kellene lenni; alices Divortium non esset Divortium Theologice szóllván, nec daretur locus in Ecclesiastica Sede Causarum Repudii et Divortii amplius tractandi. Idvözitők is szóllván relate ad Causam Divortij nem igazettya stricte az innocess persónat ad potestatem secularem. Mat. V. v. 32. et 19 v, Szent Pál is, az hitetlen férfinak igájából (minémü e P. Mészáros János) kimentti az ártatlan feleséget 1. Cor. 7. v. 15. a minthogy Idvözétők is az Paráznátul (a minémü is P. Mészáros.) elvászattya az tiszta életü szemilet. Igy pronunciatott azért (ha kgd kivannia tudni.) liberanak az innocens persona az Eccla által, s toabb is ennél az Ecclca Jurisdictio nem procedálhat. Hogy penig P. Mészáros János mondása után írja kgd: Az Vásárheli Predicator Uram copulalta. Ez is semmit P. M. János terhén nem könnyebbit (mivel bihető, hogy nem tudván, hanem magához hasonló torka mellé szólló Emberek gonosz informatiojok által csalatott e dologban ő Kglme, a mint ezen uton akármellyikünkön is megh eshetik), sőt inkább az neheziti hitetlenségét, hogy mind az Ecclesiat ludificalta, s mind Predikátorát megcsalta. Írja Kgd továbbá: Megh ölni is nehéz; mivel úgy divortialtatott az Asszony, hogy féryhez mehessen. Igenis nehéz valakit megh ölni citra et extra Dei Verbum. Az miképpen nehéz az házasságban élő személyeket egymástul citra eiusdem Dei verbum elválasztani, Urunknak amaz mondása szerint: Mát. 19. v. 6. ad calcem. Mert az Ember akkor választya el a kiket Isten öszve szerköztetett, a mikor Isten beszéde kívül választya el. De mikor Isten beszéde szerint választya el, akkor nem az Ember, hanem az Isten az elválasztó. Igy az Embert nehéz ugyan megölni citra et extra divinum mandatum. De midön iuxta Verbum Dei öletik még az gonosztevő, akkor az Isten törvénye öli meg Pathyj M. Jánost (hogy ő parazna, hite hagiót, tolvaj, ezek penigh Criminalis Casusok), megölni azoknak, kiknek Isten maga oldalakra kötötte az fegyvert az bűnnek ekképpen való büntetésére, mint legyen nehéz, kgd ponderallya jól megh. Elvégre írja kgd még is: Elbocsátaniis nehéz etc. Igenis nehéz elbocsátani Isten törvénye szerint való büntetés kívül. Istennek amaz mondása szerint 1. Reg. 20.

v. 42. Kérem kgdet, ne nehezteltyen, ez megh jedzet helyen szólló Istenembere szavára tekinteni. Mivel penigh Nemzetös Vice Ispán Ur! P. Mészáros János nem az én Jurisdiction alatt vagjon, jnen kiis vitte az botrankozast, az ő állapottyához én már többet nem szólok, ne láttassam másoknak praeiudicalni. Jár ugyan edgjüt elmém; de job elhalgatnom; hogy valamint per accidens; ellátván P. M. Jánosnak eddig való istentelen életét, végre az Bigamia, Trigamiává ne vállyon. Kgdet pedig mint bizodalmas Uramat bő Irásomrol követem; az kgd kívánsága szerént kellet ebben is cselekednem. Az Ur az maga dicsőségére hozszabbitsa az kgd életét etc. Datum N.-Körösinj Anno 1670. Die 3. Jun.

Generosae Dominationis Vestrae sincere Benevolus.

Gregorius Ungvári, M. Ecclae Körösien
et Fratrum Superintendens mpoa.

K i v ü l r ő l: Generoso Domino Petro Battik etc. Vice Comiti Comitatum Pesth, Pilis et Solth unitorum Domino ac Factori observanter colendo.

In praesidio Fülekien.

Papirba nyomott kis viaszpecsét, melyen felül G. V. betük, s ezek alatt kivehetlen alakú jelvények láthatók.

Pestmegye levéltárában lévő ép eredetiről

Közli Gyárfás István.

3.

A gyöngyösiek egyességlevele a templomok felől 1566.

Mi Gyöngyös városában lakozó keresztények, de kiváltképen nevezet szerént Bálinth Péter, Nagy Bálint, Virasztó Tamás, Gondi Lukács, Ács Urbán, mind az több keresztényekkel egyetemben adgyuk tuttára minden rendbéli becsületes urainknak, de kiváltképen az kiknek kívántatik, mivelhogy adgyuk kezekben az mi fogadásunk mellett az mi pecsétes levelünket az pápista keresztényeknek, ugymint az jelen való időbéli biráknak Csonka Ferencznek, Gottár Istvánnak, kik peng eskütt polgárok mostan Gottár Mártony, Kulcsár Gergely, Tamási Miklós, Lang Mihály, Lutheri renden valóknak, János Dékány, Király Andrásnak, és mind az többieknek is fiúról fiúra, miképen eők is minékünk fogadásuknak erőssége mellett atták nekünk leveleket, hogy tudniilik az minémő kötetst az ngos. Budai Arszlán Basa mi közöttünk és eők közöttök tött, azt mind eörökké sok veszedelmes és ártalmas háborgásoknak eltávoztatásaért megakarjuk tartani és az utánunk való keresztény atyánk fiainkkal tartatni. Az végezés peng, a mely lött az ngos. Budai Arszlán Basa előtt mind kétféle rendnek egyakaratyából summa szerint ez, hogy tudniilik az mely rend az templom felől háboruságot és

visszavonást indit, tehát, az az rend nyolczszáz forinttal és négy embernek feje vételével megbüntetésék. Mely végezésnek mi is engedünk ilen ok alatt, hogy mink is az mely szentegyházakat minékünk attanak és engettenek, ngymint az Apáczák egyházát és az Sz. Urbán egyházát minden jövedelmekkel és örökségekkel, mink is — mely egyházakkal megelégeszünk, ugyhogy minket semminémő üdőnek állapotjában minket az felől megnevezett egyházak felől ne háborgassanak és velünk pörölvén ne gyűlölködjyenek : miképen mi is velek hogy nem akarunk háborgani és viszálnodni. Mely fogadásunknak nagyobb bizonyására attuk e pecsétünkkel megerősítettett levelünket ugyan az felől megnevezett pápista keresztényeknek kezekben. Költ Gyöngyösön februáriusnak 12. napján 1566. esztendőben.

(LS.) (LS.) (LS.) (LS.) (LS.) (LS.)

Közi : Hoffer Endre.

Egyházi krónika.

Németország. Két derék protestans theolog halála. — Izgalmas idők a porosz prot. egyházban. — Socialisták. — Lelkészi értekezéslet Berlinben.

Göttingeni egyetemi hittanár, egyházi tanácsos Ehrenfeuchter Fr. mult Mártzius hó 20-dikán hunyt el, hosszú szenvedés után, életének 64-dik évében. Mint tanár és mint író egyiránt kitűnő volt. Távol minden szélsőségektől, a Schleyermacher-féle iskola közvetítő irányzatához tartozott. Legutolsó jeles művét : Christenthum und moderne Weltanschauung, 1876, — annak idejében, mi is ösmertettük. — Még elébb, t. i. Február 4-dikén hunyt el az ó-lutheránok egyik nagy hírű előharcosa s kitűnő egyházi történetíró, egyetemi hittanár Guericke, késő vénségben. Egy hónap mulva követte őt Freiburgban a protestáns körökben is kiválóan tisztelt római kath. egyházi történetíró és tanár Allzog.

A poroszországi protestans egyházra, amint látszik, új korszakot jelző válságos idők következtek be. A legközelebb történeti zsinati választásokból és egyéb jelenségekből nyilván van, hogy azon szabadelvű irányzat, amely a prot. egyletben, a Hoszbach-féle ügyben s más ilyenekben az újabb időkben, tulmerészen kezdett előtérbe nyomulni, általában mindenütt kisebbségben van. Sokan úgy vélik, hogy ennek folytán nyujtá be lemondását az egyházi főtanács elnöke, a különben eléggé mérsékelt Herrmann, aki korábban a heidelbergi egyetemen az egyházjognak vala kitűnő tanára. Mások úgy vélik, hogy az egész változást az orthodoxia kizárólagos uralomra jutása és türelmetlensége okozta. A Herrmann lemondása Május 5-kén elfogadtatott s helyébe Hermanns kitűnő jogtudós neveztetett ki, aki eddig is tagja volt az egyházi főtanácsnak. Most már naponként várják Falk vallás- és közoktatásügyi miniszter lemondásának elfogadtatását is is.

Ugy látszik nagy szerencsétlensége mind az egyházi, mind a poli-

tikai liberalizmusnak, hogy méltán vagy méltatlanul, sokan rokonsági összeköttetésbe hozzák velök a socialdemokratákat, akiknek köréből, mint nálunk is közönségesen tudva van, az újabb időkben két aljas mérénylet intéztetett az öreg német császár élete ellen. Ezek a socialisták valóban izgatták és pedig nyíltan s a legbotrányosabban a népet, épen Berlinben is arra, hogy minél tömegesebben lépjen ki az egyház kebeléből. Azt hitték, hogy roppant eredménye lesz ennek s a templomok maholnap üresen maradnak. Csalatkoztak, mert ahol sok ezereket reméltek, néhány százat is alig nyertek s ennek állandósága és értéke is nagyon bizonytalan; anyit azonban már is elértek, hogy a főagitator valami Most nevű, vád alá helyeztetett, nem azért, mert az embereket az egyházbóli kilépésre szólította fel, hanem azért, mert az evangélikus lelkészeket ocsmányul sértegette.

Junius 19—20. napjain tartatott Berlinben egy lelkészi értekezlet; de nem országos. Az előadás és vitakozás tárgyai következők valának: A subjectivizmus okai és hatásai az egyház mezején. — A biblia a lelkészlakban s a gyülekezetben. — Az egyház feladata a socialis kérdés megoldásánál. — Vajha ilyenforma komoly tudományos, de azért bennünket is közelebről érdeklő s gyakorlati kérdéseket fejtegetnének a mi lelkészi értekezleteink is! Itt volna most bezzeg az egyház-alkotmány ügye! Mily sok igen szép, komoly és gyakorlati értékű kérdés fejtegetésére nyújtana ez alkalmat! Mily szükséges lenne a külföldi állapotok mezején való alapos tájékozottság is! stb. stb.

Nagy-Britannia. A májusi gyűlések Londonban. — A skót reformátusok zsinatai.

Miként eddig minden évben rendszerént, úgy most is szives készséggel teszünk legalább egy pár szóval említést a nagy-britanniai egyházi társulatoknak Londonban ez évi Május folytán is megtartott gyűléseiről. Összesen 56 ilyen protestáns társulat létezik ott. Ezek a múlt évben, mindössze 33.745,040 márkot vettek be egyházi célokra, legnagyobb részben önkéntes adakozásokból. Magának a bibliaterjesztő társulatnak több mint 4 millió márk volt bevétele. E társulat gyűlésén a már 27 év óta elnök Lord Shaftesbury, igen hatalmasan szót emelt mind a romanizmus és ritualizmus, mind azon irányzat ellen, amely az egyetemes emberi szeretet nevében akarná egyesíteni a különböző felekezeteket, az alap- és váltanokat pedig eldobná, holott ezek is elmulhatlanul fentartandók, mert lényegesek stb. Kéves híjján 3 millió példány egész és részlet biblia terjesztetett el a múlt évben. Általában a többi társulatok is mind haladást és virágzást mutatnak s azt bizonyítják, hogy az egyházi célokérti áldozatkészség tekintetében, a világnak folyvást legelső nemzete a britt.

A skót ref. államegyház legközelebbi gyűlésén félig tréfásan, félig komolyan tárgyalatott a pápaságnak azon törekvése, hogy Skótzsiában egy római katolikus püspökség állittassék fel. E szándék, amelylyel felhagyni az új pápa sem akar, általános megbotránkozást szült a skótoknál. Az említett gyűlés, most egyelőre abban állapodott meg, hogy a lelkészek kövessenek el mindent, hogy a gyülekezetek, a biblia nagy fontosságát és becsét, minél mélyebben érezzék s annak

fegyvereivel verjék vissza Róma merényleteit és támadásait. Egyébiránt nemcsak ezekre, hanem a benső veszedelmekre is vigyázni kell; ilyenek: a ritualismus, a papi uralom, s az egyháznak államtól elválasztása.

Az egyesült presbyterianok zsinata dogmatikai téren tett némi haladást vagy tágítást, amenyiben többek régi óhajtaása folytán, a wesztminsteri hitvalláshoz oly magyarázó tóldalékot csatolt, a mely a praedestinatio szigorú tanát nem kevésbé meglágyítja s a vallásos hitre nézve nem lényeges dolgokban vélemény-szabadságot s türelmet biztosít. — A szabad egyház zsinatának többsége, folyvást nem akar türelmes lenni Smith aberdeni tanár iránt, akiknek esetét említettük volt annak idejében. Az ügy még folyvást nincs bevégezve, de oda gravitál, hogy Smith hivatalát elveszteni aligha fogja.

Franciaország. A theologiai fakultások. — Egy protestáns politikai napi lap. — A protestáns egyház és iskolák rendszeres segélyeztetése az állam által. — Az egyház ragaszkodása az autonomiához.

Mindamellett is, hogy Párisban, egy kitűnő protestáns theologiai fakultást állított fel az állam, a régibb, a montaubani, nem csak meg nem szűnt, hanem folyvást jóval népesebb, mint a párisi; aminek egyszerű oka különben csak az, hogy míg a főváros körül rendkívül csekély, addig délen, Montauban táján igenerős a protestáns népesség. — Az állam kormány pedig nemcsak az, hogy nem üldözi s el nem hagyja Montaubant, hanem tanárait folyvást fizeti s legközelebb is tekintélyes összeget utalványozott könyvtára gyarapítására.

Tekintélyes protestáns egyének erélyesen megindították a mozgalmat, egy protestáns politikai napi lap alapítására. Igen helyesen; mindeki tudja, hogy miként Franciaországban ugy épen hazánkban is, több politikai napilap áll a klerus és a római katolicizmus, vagy épen ultramontanizmus szolgálatában, sőt nálunk az ily lapoknak, vannak rendes munkatársai a magyar protestáns jogakadémiák növendékei vagy épen protestáns papok fiai közül is!! De azért, hogy ha ugyancsak nálunk megindulna a mozgalom egy protestáns politikai napi lap alapítása végett, mindjárt sokan felförmednének az ellen saját világi uraink és vezérférfaik közül is. Azt már a vak is láthatja nálunk, hogy itt bizony forma szerint létezik római katolikus és klerikális politika, léteznek ugyanilyen felsőbb és alsóbb iskolák, s más féle intézetek; de protestáns iskola stb. az már nem kellene sok embernek s ezek nem veszik észre, hogy ezzel egyenesen a krokodil szájába repülnek.

A franciaországi ref. lelkészi hivataloknak majdnem egy harmada folyvást üres. E bajon a parlament református tagjai, külügyminiszter Waddington vezérlete alatt, annak kieszközlésével akarnak segíteni, hogy az állam, az évi rendes segélyt legalább 106,400 frankkal növelje; és ez, az illető miniszter részéről is bizton meg van ígérve.

Maga Páris városa legközelebb 300,000 frankot fordított uj protestáns felekezeti iskolák felállítására. — Ezeket megvallom, egyikért azért említem fel, hogy ha a francia köztársaság

ban megengedi azt a szabadelvűség, hogy a protestáns egyházak és iskolák állami s községi pénztárákból rendszeresen segélyeztetnek: hát a mi oly rendkívül szabadelvű állampolitikánk miért nem engedi ezt meg? De, [hát az Apafi és másféle alapítványainkat, erőszakkal elvett temérdek egyházi és iskolai javainkat és javadalmainkat, ki fogja valaha visszaadni vagy érettek csak a kárpótlást is sürgetni?

Ah de, az ám az ur, aki fizet; s, ha az államsegélyt elfogadjuk, fel kell áldoznunk autonomiánkat is; így beszélnek sokan s valóban nem lehetetlen, hogy az osztrák-magyar kormány épen úgy mint az ötvenes évek elején az osztrák maga, szeretné pénzen megvenni, és pedig voltaképen saját pénzünkön szegény szabadságunkat. Erre is megfelel a francia reformátusok példája. A mult május hó 23—25. napjain tartottak a református lelkészek Párisban egy értekezletet, amelyben némely protestáns szenátoroknak s magának a miniszternek tulkapásai ellen nagyon világosan és erőlyesen kifejezték, hogy a francia ref. egyház törvényes önállóságához szigoruan ragaszkodnak és sem a minisztertől, sem más államhivatalnoktól vagy hatóságtól el nem türik azt, hogy egyházi ügyekben intézkedjék; hanem tessék ezt a zsinatra és a többi egyházi hatóságokra bizoni. Sérelemnek tekintették és nyilvánították még azt is, hogy az államköltségen felállított párizsi protestáns theologiai fakultás tanszékeinek betöltésénél, a kormány forma szerint meg nem kérdezte az egyházi hatóságokat. — Mindezek egy tekintélyes küldöttség által adattak tudtára az illető miniszternek s aki igen nyájasan fogadta a küldötteket.

Helvétzia. Gyülekezetek népessége s lelkészválasztás. — Egy methodista episcopalis pap nem irigylendő helyzete.

Zürich kanton egyike népesebb egyesült gyülekezetében Wetzikon-Seegräbenben, nem régen lelkészválasztás volt s 1001 szavazatból 999 esett az elválasztott lelkészre Fluryra. Ez ügyre egy francia református, de szinte helvét egyházi lap azon megjegyzést teszi, hogy tehát Zürich kantonban képtelen nagy ref. egyházközségek léteznek, amelyeket fel kellene osztani, szétdarabolni. Pedig a kérdésben lévő gyülekezetben csak 4683 lélek van s a rendes lelkész mellett már régóta állandóan van egy segédlelkész is. De azért igazsága van a francia lapnak, hanem mit mondana aztán a mi magyarországi viszonyainkra, ahol oly szörnyű — monstrum — egyházközségek vannak, parochiákra való felosztás nélkül, mint Debrecen, H.-M.-Vásárhely, Békés stb. stb. és ahol egy lelkészre nemcsak 4—5 ezer, hanem több lélek is esik; de azért a gyülekezetek, egyházmegyék s kerületek célszerűbb szétosztását szóba hozni is, *piaculum est!*

Mult husvét első napja estvéjén Schaarschmied püspöki methodista pap Bernben, egy filiajából haza fele menvén, álarcos egyének által megtámadtatott, megveretett s egy kutba löketett. Ugyancsak e papnak kicsufolása végett egyik szomszéd városkában, szekeren egy döglött szelindeket hordoztak körül, mintha t. i. az a pap holt teste volna. Hogy Helvétziában milyen világ van néha-néha még a kegyes methodista papokra is, mutatja az, hogy egyikök nem régen Ruchwylben midón prek-

dikált, revolverrel lőtt rendetlenkedő hallgatói közzé s nem jól célozván, egy ártatlan ifjút agyon is lőtt, amiért aztán meg lett büntetve. Mindezek az egyházi téren, nem épen irigylendő állapotok.

Olaszország. Az új pápa. — A váldenszkek Olaszországban.

A IX-dik Pius halála folytán ürességbe jött pápai szék, február 20-dikán, tehát sokkal hamarabb, mint egyelőre gondolták vala, be lett töltve Pecci kardinállal, aki életkorára nézve 68 éves; — kormányra termett erélyes, de e mellett mérsékelt és tulzásoktól idegen férfinak mondják őt. Mint pápa XIII-dik Leo nevet vett fel. Az első vagy nagy Leo 440—461-ig uralkodott, amint tudjuk, s a pápaságnak egyik korszakot alkotott megszilárdítója volt; ő kérlelte meg a nagy hun királyt Etelét is. XII-dik Leo 1823—1829-ig uralkodott; a szabadkőmívesek, bibliatársulatok és eretnekek ellen kiváló mértékben buzgólkodott.

Az Olaszország evangelizációja végett alakult karlsruhei egylet mult áprilisi gyűlésén, egy ifju valdens theolog előadást tartott az olaszországi valdenszek állapotáról. 1848 előtt legkisebb polgári joggal sem bírtak, sőt iszonyuan üldöztettek. Az angolok és a porosz királyok folyvást védelmezték és segítézték őket. Most már számos gyülekezeteik, templomaik, iskoláik, árva- és kórházaik vannak; de folyvást szegénységgel küzdenek. Önfentartási költségük egy évre mintegy 200,000 márk; de ezt nehezen bírják.

KÜLÖNFÉLÉK.

A zsinati előkészületek ügye. — Azon konventi albi-zottság, melynek feladatául az tüzetett ki, hogy a magyar ref. egyház alkotmányáról vagy szervezetéről indokolt törvényjavaslatot készítsen, csakugyan megtartá üléseit Debrecenben mult Május hó 19—25. napjain; sőt már 18-dikán délután volt egy előértekezlet s még 26-dikán délelőtt is tartatott némi rövid ülés. Nagyon sajnálom, hogy néhány órán, a legjobb akarat mellett sem lehettem jelen. Midőn én 25-dikén délelőtt utoljára valék ülésen, darab ideig egyetlenegy világi férfi sem volt jelen s magokat a jelenvolt főtisztelendő atyákat is szemmel láthatólag megszállotta a csüggetegség. Én azt hívém, hogy többé új tárgy nem fog felvétetni; de csalatkoztam, mert a munkálat negyedik része, vagyis a 124—178. §-ok, a lelkipásztorokról, esperes-tektről, püspökökről, egyes egyháztagokról még ezután alkottattak meg illetőleg fogadtattak el, ugy látszik gőzerejü haladással, mert hogy ha amaz utolsó §-okra is anyi időt és gondot fordítottak volna aránylag, mint pl. az 1—34-re, talán őt anyi ideig is eltartottak volna az ülések. Nekem igen sok s meglehet néhol erős megjegyzéseim lettek volna, illetőleg voltak s majd adandó alkalommal lcsznek is mind általában az egész munkálat több pontjaira, mind különösen az említett negyedik részre. — Az itt-ott néha felmerült eltérések mellett is, igen szives barátság, kölcsönös őszinte bizalom, fesztelenség s vidám kedélyesség jellemezte a tanácskozásokat, vajha oda sorozhatnók a minden oldalú

alapos előkészületet s legalább a sarkalatos pontoknak átható, gyökeres megvitatását is; arra azonban, hogy ezeket megszerezzük, illetőleg megtehessük, nem volt elég idő. Bárki mit mondjon, én a tanácskozások után is folyvást ragaszkodom azon nézethez, amelyet az előmunkálatokra nézve a multkor e folyóiratban, s néhány szóval az előértekezleten is kifejeztem. Én részemről ösztintén óhajtom a zsinatot, de csupán és egyedül azon biztos remény és feltét alatt, hogy az valóban életrevaló, használható eredményt fog szülni. Ehez pedig egyik elmulthatlan vezetőnk, a minél alaposabb előkészület. — Sajnálom, hogy a bizottság, minden kifogásaim ellenére is felvette alapul az általam készített töredék törvénytervet is. Én nagyon sokat fogok még igazítani ezen tervezeten, a bizottság javításait pedig nem tartom mindenütt sikerülteknek; amint ezt majd alkalmas időben ki is fogom mutatni; egyébiránt azt mondani sem kell, hogy rögtönözve nem is lehet mindég jól és helyesen sem alkotni, sem igazítani; már pedig ne titkoljuk, hogy a mi tanácskozásaink nagy része jóakaratu s néhanéha igaz, hogy szellemdus rögtönzés volt. Ott van pl. azon igenszép, nagyfontosságú és tanulságos kérdés, amelyet mind történelmi, mind jogi, mind gyakorlati szempontból rendkívül érdekesen lehetne vitatni, hogy t. i. az egyházközösségekben a presbyterium mellé kell-e még képviselői nagy gyűlés is: — vajjon bocsátkoztunk-e mi ezen kérdés mélyére egy kicsit? épen nem! hanem csak elrepültünk e felett is, mint a fecske a habok felett, midőn szárnyabegyével érinti azokat egy kicsit. — Egyébiránt ott van már az illetők s az egész közönség kezében a Debrecenben ülésezett bizottság munkálata is kinyomtatva, amelyre nézve lehetetlen, legalább mellékesen, meg nem jegyezni, hogy míg a mult évi pesti konvent ülésének napjait borítékon, címlapon, előszóban ismételve emlegeti, addig azt, ami ennél sokkal föbb lett volna most, hogy t. i. mikor és hol tartattak tehát azok a bizottsági tanácskozások, amelyeknek munkálatai most épen kezünkben vannak, egy igével sem említi sehol, pedig különösen a debreceni tanácskozások, az egész ügyre nézve bizonynyal fontosabbak volnának magánál az egész mult őszi konventnél is — Nagyon sajnálni lehet azt is, hogy az indokolások mindjárt a munkálatokkal együtt meg nem jelentek; hadd láthatták volna azokat azon egyházkerületek és megyék, amelyek az ügy feletti tanácskozásra fel vannak szólítva. Egyházi közéletünknek is igen egyszerű, de azért nagyon lényeges és szigoruan megtartandó alapelve az, hogy indokolás, mégpedig valódi alapos, tüzetes indoklás nélkül, a végzések, ítéletek, tervek, javaslatok nem érnek semmit sem; de nem is lehet ezeket jóra való indokolás nélkül kellően mégcsak megérteni sem, kivált ha még a tanácskozások kimerítő és hiteles naplója sincs előttünk. — Azt, hogy a bizottság munkálata, megküldetett az egyes kerületekhez, csak helyeselni lehet, csakhogy aztán az a konvent, ha egyszer a zsinatügyben csakugyan teljehatalmu, célszerű úton-módon eszközölné ki azt is, hogy a kerületek vélemény mondása ne késsék sokáig. Azonban ki tagadhatná, hogy bármelyik kerületnek joga van ezt mondani: addig hozzá sem szólok a dologhoz, míg az indokolást nem látom; hát maga a konvent is nem mondhatja-e ezt a bizottságoknak: nem vagytok készen; rejciállak, ismételjétek! A hasonlatot folytatva, nagyon szükséges tehát, hogy ne

menjünk oly készületlenül se a konventbe, se a zsinatba, mint némely könyelmű hanyag deákok mennek a cenzurákra és examenekre.

Kérelem halotti énekeink ügyében. Énekes könyvünkre vonatkozó történelmi tanulmányaim kiegészítése végett, mostanában elővettem néha-néha halotti énekeinket is s néhánynak német eredetijét már sikerült felfedeznem. Ilyenek pl.: Oh Jézus Istennek ártatlan báránya; Szörnyü halál, im köztünk áll; Szivem szerént kívánom utolsó órámat; Örülj lelkem teljes szivből; Jer temessük el a testet; Midőn eljő az én óráim; Minden ember csak halandó; Én Istenem benned bizom stb. Némelyiknek mint pl.: Hagyjátok el hű keresztyének; A nap eljő nagy haraggal stb., — latin eredetijét szinte ösmerjük. Azonban szükségem volna halottas könyvünknek minél több régi, pl. 1830 előtti, s még inkább a mult századokbeli kiadására. Nagyon kérem tehát különösen a lelkész társakat, hogy ha ily régi halottas könyv hányódik nálók, adják nekem azt, adok érte cserébe valamit, különösen a magam kiadványai közül.

Az ultramontán sajtó mai állása. — A „Weltrundschau der katholischen Presse“ Würzburg, 1878, következőleg rajzolja a római katolicizmus illetőleg ultramontanizmus szolgálatában álló időszaki sajtó mai állását. Hessenben megjelenik 13 lap 800—35,000 példányban, 1½ márkától 15 márk díjért, összesen 79,000 előfizetővel. Badenben 12, — 43,900 előfizetővel. Szászországban kettő 1700 előfizetővel. Bajorországban 76, — 394,520 előfizetővel, ezek közül csak magának a Wochenblatt für's christl. Volk-nak 40,000 azaz negyvenezer előfizetője van; 22 oly lap, amely nagyon olcsó áron hetenként 6—7-szer jelenik meg. Hessen-Nassauban 5 lap 7500 előfizetővel. A Rajnatartományban 76 lap 134,110 előfizetővel. Weszfáliában 28 lap 129,980 előfizetővel; magában Münster városában 9 lap, s ezek közül 3 naponként megjelenik. Hannoverben 7 lap 10,780 előfizetővel. A szász tartományban (Poroszország) egy, 10,000 előfizetővel. Brandenburgban öt, melyek közül a Germania 7025, a Schwarze Blatt 13,712 előfizetővel. Sziléziában 16, — 37,750 előfizetővel. Posenben 4, 7150 előfizetővel. Provinz Preussenben 5, 6700 előfizetővel. Elzász-Lotharingenben, Oldenburgban stb. 7, 17,000 előfizetővel. Összesen az egész német földön 944,537 példányban jelennek meg az ultramontan lapok. Belgium és Hollandia 154 és 59 lap által van képviselve. E kimutatás Franciaországot és Ausztriát gyengén állónak mondja. Mi már kimutattuk valaha a folyóiratban, hogy épen hazánkban és magyar nyelven is, igen hatalmas lábón áll a római katolicizmus szolgálatában működő időszaki sajtó, kivált ha a protestáns lapok s folyóiratok állását vesszük fel; pedig hazánkban, legalább született magyar, a protestánsok között, még korunkban is körülbelől van annyi, mint a római katolikusok közt. — Igen helyesen teszik a római katolikusok, hogy nem hagyják el saját vallásukat és egyházi érdekeinket; bár némelyik, különben igen derék s tekintélyes tudósuk, mostanában már túl megy az elégen, amennyiben különös kedvét látszik találni abban, hogy a reformátziót és protestantizmust uton utfélen sértegeti. Egyébiránt régen megmondottuk már Horácz-al: Scimus, et hanc veniam, petimusque damusque vicissim! Azonban

Uraim! ne kellett volna csak nekünk hosszú időn keresztül s ne kellene sok részben még most is, megkötözött kézzel és lábbal s hátunkon nagy teherrel futni veletek a versenypályát; ne vétettek volna csak el számos és tekintélyes egyházi és iskolai javaink; részesültünk volna csak az országnak és államfőnek épen oly anyagi és erkölcsi gyámolításában, mint ti részesültetek és folyvást részesültök: higgyétek el, hogy nem sokat packáznátok most kevélyen, lóhátról velünk, szegény csonka-béna napszámosokkal, akik különben, s ezt is meg kell vallanunk, — magunk is ugyancsak elhagytuk most magunkat.

Rövid irodalmi szemle és könyvészet.

Jelenleg többrendbeli hozzánk beküldött irodalmi jelenségről kell említést tennünk, de a tér és idő szűk volta miatt, csak röviden tehetjük azt.

Böhl Ed. Dr. ph. th. o. ö. Professor an der k. k. ev. theol. Fakultät in Wien, Mitglied d. deut. morgenl. Gesellschaft zu Leipzig. Die alttestamentlichen Citate im neuen Testament. Wien. 1878. 8r. 352 l. Rendkívül érdekes és kitünő tudós munka. Reméljük, hogy nem sokára adni fogjuk kimerítő szakértő ismertetését. Jellemző, hogy e mű már korábban két ízben is megküldetett, de valami különös okok miatt, csak most harmadjára juthatott kezemhez.

Uj testamentom, azaz: a mi Urunk Jézus Krisztusnak új szövetsége. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Budapest, 1878. Kiadja a britt és külföldi biblia társulat. 8r. 512 lap. Hornyánszky nyomása; szép tiszta nagy betűvel. A fordítás átnézését és kijavítását Györi Vilmos, Menyhárt János és Filó Lajos urak végezték. — Ajánljuk az igen érdekes és várvavárt könyvet lelkész társaink figyelmébe. Olvassák, vizsgálják, bírálják! Jóakaratu észrevételeiket mind az igentisztelt derék munkások, mind a nagy hálánkra méltó társulat szívesen fogják venni.

Lukács Ödön, nyiregyházi ref. lelk. Egyházi beszédek. Budapest. 1877. 8r. 280 l.

Illy és Bálint, kis-ujszállási ref. lelk. egyh. ker. aljegyző. Egyházi beszédek. Debrecen, 1878. 8r. 156 l. — Mindkét füzet élénk menetű, lelkes és szép irányu egyházi beszédeket tartalmaz. Ajánljuk az illetők szives figyelmébe.

Magyar Lexicon, szerkeszti Somogyi Ede. Budapest. 1878. Kiadja Rautmann Frigyes. Eddig négy füzet jelent meg A-tól Angol művészetig. Minden füzetben négy ív van, tíz füzet alkot egy kötetet. Egy füzet ára 30 kr. Az egész mű 50 füzetre van tervezve, ami oly bőség mellett, melyet a vállalat már eddig is felvett, aligha lesz elérhető. Sok tárgy bátran elmaradhatna, mert ösmeretére a nagy közönségnek vajmi kevés szüksége van. Nem kellene a cikkek írásánál s fordításánál nagyon sietni sem, hogy ne maradjanak benne ilyenek: „András apostol és szent Péterus fivére“; de hát miért nem Péter? Ezen cikkből, de még sok másból is látszik, hogy a munka Meyer Handlexicon a után készült; illetőleg több ponton, annak egyszerű fordítása. De ez nem baj, kivált ha fel van említve valahol; sőt még ha

nincs, az sem nagy hiba nálunk, ahol komoly egyházi téren is, nyakig usznak némely urak a plagiumban. Különben a vállalat közhasznú, csinos és célszerű kiállítású s nagyon megérdemli a lelkészársak figyelmét is, pártfogását is.

Megjelent az **A b a f i Lajos** által szerkesztett **N e m z e t i K ö n y v t á r** I. és II-dik füzete, amaz **K a z i n c z y F e r e n c**, emez **M i k e s K e l e m e n** műveivel. Ára egy füzetnek 30 kr. A magyar remek írók műveinek rendkívül olcsó kiadása van itt foganatba véve. Egyházmegyei, iskolai, sőt magánkönyvtárak számára is nagyon helyes lesz megszerezni e füzeteket.

Emlékirat a zsinatra a helyv. hitv. felekezeti tanítók helyzetének javítása érdekében. Pécs. 1878. Az illető hivatalos körök által bizonyosan kellő figyelemben fog részesítettetni.

Az őskori bronzgyártás hazánk területén. Szántay Aladár. Nagy-Várad. Hügel. 1878. 8r. 22 l. Tagadja, hogy a cigányok lettek volna hazánk őskori bronzgyártói.

A jászberényi reform. egyház rövid ismertetése. Összeállította **K á l m á n Z o l t á n** ügyvédjelölt. Jászberény. 1878. Kis 8r. 18 l. Érdekes egy pár adatot tartalmaz.

Alkalmi imák 8—14 éves helyv. hitv. növendékek számára. Irta **K ó t a i L a j o s**. Szathmár, 1878. Kis 8r. 19 l. Ára 10 kr.

Ilosvai Péter és Arany János. Irta **M o l l e r E d e I.** füzet. Budapest 1878. Nagy 8r. 26 l. Ára 50 kr. A Toldi Miklósról szóló költeményt boncolgatja. — Mellékesen megjegyzem, hogy csekély véleményem szerint a nagy hős Toldi Miklós egyenesen a biharmegyei Toldról veszi eredetét, épenugy mint a Tinodi Lantos Sebestyén hazája is, nem a fehérmegyei Tinód pusztá, hanem a biharmegyei Tinód falu Élesd mellett. Derék lenne, ha e kérdést valamelyik biharmegyei vagy debreceni tudós tüzetes vizsgálat tárgyává tenné.

Értesítés a reformátusok debreceni főgymnasiumásól, az 1877—8. iskolai évről. Összeállította **B é k é s i G y u l a** igazgató. Debrecen, 1878. 8r. 98 l. Az év végén a tanulók száma összesen 629 volt; legtöbb az első osztályban, t. i. 113, legkevesebb az 5 és 6-ban, t. i. 52. Ámde az első és második osztályban már párhuzamos tanárok is vannak. Közli a füzet a **G e r g e l y K á r o l y** és **E l e k L a j o s** új tanár urak beigtatása alkalmával tartott beszédeket és értekezéseket is.

A debreceni h. h. egyház leánynevelő intézete Értesítvénye az 1877—8 tanévről. Közli **D ó c z y G e d e o n** igazgató. Debrecen, 1878. 8r. 24 l. A tanulók összes száma a 8 osztályban 188; legkevesebb a 8-dikban, t. i. 8, legtöbb az 5-dikben, t. i. 36.

A t a s i ref. egyház templomépítési pénztárának rövid története. Kiadta **D ö m ö t ö r B e r t a l a n** ref. lelkész. Budapest. 1868. 8r. 25 l.

Köszönettel vettem a nagy-szalontai és vértessaljai ref. egyházmegyéek legközelebbi jegyzőkönyveit is.

Az illetők kiváló pártfogására méltó A t i z s á n t u l i ref. egyházkerület térképe, amely **Z s i g m o n d S á n d o r** h.-szoboszlai lelkész urtól maholnap meg fog jelenni. Előfizetési ára 1 frt. Vajha a többi kerületek is követnék e példát!

S z a l a y I. ur előfizetést hirdetett ily című műre: **V á r o s a i n k a X I I I . s z á z a d b a n**. Ez igen érdekes adalék lesz hazai művelődésünk

történetéhez. Előfizetési díj 1 frt, amely szerzőhöz: Budapest I. Vár. Országház-utca, 94. sz. küldendő éspedig minélelőbb.

Bayer Ferenc ur Sopronban, előfizetést hirdetett *Bacsányi János* című irodalomtörténelmi tanulmányra. Előfizetési ára 1 frt. A munka különben ezolta meg is jelenhetett.

A német protestáns irodalom mezejéről több tekintetben tanulságos reánk nézve a következő című mű: *Das Evangelium in Böhmen*, dargestellt von Lic. th. Lemme. Gotha, Perthes. 1877. 8r. 124 l. Előadja a csehországi protestáns egyháznak multját, jelenhelyzetét, alkotmányát, viszályait, küzdelmeit, a skot szabad egyház befolyását, a felekezeti jellemmel nem bíró állami és községi iskoláknak római katolikusokká lételét stb. stb.

Geschichte der Beziehungen zwischen Theologie und Naturwissenschaft mit besonderer Rücksicht auf Schöpfungsgeschichte. Von Zöckler. Erste Abtheilung. Gütersloh. Bertelsmann. 1877. 50 iv 12 márk. — Szerző rendes hittanár a greifswaldi egyetemen; a theologiai irodalom mezején régolta több kitünő művéről ösmeretes. Cimzett művében a természettudományok és theologia egymáshozzi viszonyának történetét rajzolja éspedig ez első kötetben a keresztyén egyház kezdetétől Newton és Leibnitz korszakot alkotó reformátori felléptéig 1672, következő egyes szakaszok szerint: 1. A keresztyénség felfogása a természetről, a pogányok és zsidók felfogásától különbözősben; 2. Az ös-egyházi korszak; a keresztyén nézlet a Philonismus uralma alatt 90—750; 3. A középkor az Aristotelismus uralma alatt, 750—1492; — 4. A reformátori korszak, az emancipatio harca, annak Newton általi győzelméig, 1492—1675. — „A könyvnek rendkívül gazdag tartalma van. A szerző a tárgyra vonatkozó ezer meg ezer műveket mind figyelembe vette, kellően méltatta, s bár temérdek apróságokat felvesz, az élő egység még sem hiányzik munkájából, amely történelmi szempontból is valódi mesterműnek tartatik.“ stb. stb.

Das Recht zu Leben und die Pflicht zu sterben. Socialphilosophische Betrachtungen, anknüpfend an die Bedeutung Voltaires. J. P. Leipzig. 1878. 2 mark.

Tudva van, hogy a keresztyénség nagy hirű csufolója Voltaire, ezelőtt épen száz évvel 1778. Máj. 3. halt meg, veszettséggel határos iszonyu örütségben. Most tehát, különösen a külföldi irodalom mezején sok helyütt felujtattott az ő emlékezete, különösen a neki dühödt vallás csufolók által. Ilyenek közzé tartozik a cimzett mű szerzője is; aki ilyenforma nyilatkozatokat tesz a többek között: Voltairrel egyenlő csak Julius Caesar, nálánál nagyobb csak Confucius volt; Lessing messze mögötte marad, mert még volt keresztyén gondolkodása. Voltaire halhatatlan érdeme az, hogy a theológiát megvetés tárgyává tette. Ha valaki a lelki nyugalom megszerzése végett ajánlaná a vallást, gondolja meg, hogy a legbensőbb keresztyén hitnek sincs oly kedély-nyugalma és megelégedettsége, mint egy legelészö tchénnek. Ki kell irtani a keresztyénséget mindenestől. Csak hitetlen emberek lehetnek a társadalom ujjászülői. El kell törülni minden büntető jogot és törvényszéket. Ha háboru tör ki, minden egyes katonának joga van fegyvert fogni vagy otthon maradni stb. stb. — Im ez egyik illatos friss virága a social demokratismus viruló koszorújának!